

• κύκλος μαρξιστικής διαλεκτικής •

Εργαζόμενοι, καταπιεσμένοι λαοί & έθνη του κόσμου, ενωθείτε!

ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΜΑΡΞΙΣΜΟΥ

αρχείο θεωρητικών αναλύσεων

τεύχος 3ο

Σεπτέμβρης 2024

διευθύνεται από Συντακτική Επιτροπή

1

για την κατάργηση
της ατομικής ιδιοκτησίας
και του κράτους

2

την αυτοδιαχείριση
των συνεταιρισμένων αγροτών
και των εργατικών ενώσεων

3

την αρχιτεκτονική αναδόμηση
και κατάργηση
του αστιακού τοπίου

4

τον κεντρικό σχεδιασμό
τής ομοσπονδίας
αυτόνομων κοινοτήτων

Αρχείο θεωρητικών αναλύσεων

Διευθύνεται από Συντακτική Επιτροπή

Αρχισυντάκτης: Αντώνης Ε. Χαριστός

Συντάκτες: Χρήστος Μιάμης, Κώστας Λίχνος, Στράτος Τζαμπαλάτης, Ηλίας Κολλιόπουλος, Λουκάς Αναγνωστόπουλος, Νίκος Καψιάνης, Φάνης Παπαγεωργίου, Θεόκλητος Μπαμπούρης, Βέρα Ξηρόπητα, Ειρήνη Κουτρομπά

Φιλολογική επιμέλεια & επιμέλεια έκδοσης: Αντώνης Ε. Χαριστός

Σχεδιασμός & επιμέλεια εξωφύλλου: Στράτος Τζαμπαλάτης

ISSN: 2945-1949

Εκδόσεις Γράφημα, Θεσσαλονίκη, Εξαδακτύλου 5

Επικοινωνία: antonisg10@yahoo.com

Στην αστική κοινωνία ο ρόλος της Αριστεράς
είναι ο ρόλος τού κόμματος αντιπολίτευσης.
Σε κόμμα εξουσίας επιτρέπεται να υψωθεί
μόνο πάνω στα ερείπια του αστικού κράτους

Ρόζα Λούξεμπουργκ

Διανέμεται δωρεάν

Για τα «ζητήματα μαρξισμού»

Τα «ζητήματα μαρξισμού» αποτελούν συλλογικό εγχείρημα ιστορικής και αρχειακής αναφοράς, με στόχο την ανάπτυξη της μαρξιστικής έρευνας γύρω από ζητήματα που άπτονται του σύγχρονου εργατικού κινήματος, της οικονομικής εξέλιξης και των δομών της κοινωνικής λειτουργίας με γνώμονα την ανατομία τού χρόνου και τού χώρου. Πιστεύοντας ακράδαντα πως κάθε τι που βιώνουμε αποτελεί διαλεκτική, όπως και δυναμική, και ως εκ τούτου ρευστή, αντανάκλαση όχι μόνο παραγωγικών σχέσεων και δυνάμεων, αλλά και της ιστορικής συνέχειας των δομών εξουσίας με νέα μορφή, προσαρμοσμένη κάθε φορά στις απαιτήσεις των αναγκών που προκύπτουν στην οικονομική βάση τού καπιταλιστικού καθεστώτος, επιχειρούμε να αναδιατάξουμε τον δοκιμαϊκό λόγο ως όργανο ώσμωσης των εργατών με τα θεωρητικά ζητήματα της τάξης τους· ζητήματα που αφορούν τον ρόλο της συνείδησης, της ταυτότητας, της γνώσης, τού δημόσιου και ιδιωτικού χώρου, τού πολιτιστικού εποικοδομήματος, των οικονομικών βάσεων· ζητήματα τα οποία δεν είναι ανεξάρτητα στο ιστορικό βάθος, αλλά αποτελούν προέκτασή του σε νέα δεδομένα.

Για τον σκοπό αυτόν, μέσα από έργα που εντάσσονται στην οικονομία, την πολιτική θεωρία, την κοινωνιολογία, την ιστορία, την ψυχανάλυση, το δίκαιο, κατασκευάζουμε μία ενότητα λόγου και αναλύσεων, από μαρξιστική θέση και άποψη, βασισμένοι σε δημοσιευμένα έργα τού παρελθόντος, τα περιεχόμενα των οποίων διατηρούν την ουσία και την αξία τους στο «σήμερα». Επιχειρούμε να διαμορφώσουμε ένα πλαίσιο σύγκλησης απόψεων της μαρξιστικής ανάλυσης, δίχως αποκλεισμούς και δογματικές αναφορές. Δεν πιστεύουμε στη μία και μοναδική αλήθεια για τον σοσιαλισμό. Εξάλλου,

ούτε οι κλασικοί θεωρητικοί επεξεργάστηκαν ένα μοντέλο απαραβίαστης εφαρμογής και νομοτελειακής υιοθέτησης. Εξέτασαν, όμως, ενδελεχώς, με επιστημονική τεκμηρίωση και ανάλυση, τις αιτιακές σχέσεις από τις οποίες προκύπτουν σειρά μορφολογικών δομών της κοινωνικής λειτουργίας, αναδεικνύοντας την οικονομική βάση ως ουσιαστικό παράγοντα διείσδυσης στον ρόλο της συλλογικής ταυτότητας και συγκρότησης αυτής, καταγράφοντας και αποτυπώνοντας τις προεκτάσεις της στο κοινωνικό σώμα.

Τα «ζητήματα μαρξισμού» επιχειρούν να διαμορφώσουν ενιαίο πλαίσιο διαλόγου, ανταλλαγής θέσεων και απόψεων, ένα όργανο ιστορικής καταγραφής και σύνδεσης του χρόνου και του χώρου των γεγονότων, επιδιώκοντας μέσα από τα εκάστοτε συμπεράσματα να δημιουργήσουμε ένα πλέγμα θεματικών αναφορών και αναλύσεων. Μία περιοδική έκδοση η οποία διανέμεται δωρεάν στα αστικά κέντρα και σε σημεία πολιτικού και πολιτιστικού ενδιαφέροντος, με πρόθεση να μεταδοθεί από χέρι σε χέρι και από στόμα σε στόμα στους εργάτες, τους αγρότες, τους φοιτητές, τους διανοούμενους, τους αυτοαπασχολούμενους, σε κοινωνικές ομάδες και συλλογικότητες. Ένα έντυπο το οποίο επιδιώκουμε να αποτελέσει πυλώνα σκέψης και περισυλλογής, ένα μέσο για την ανάδυση της τάξης μας ως τάξης για τον εαυτό της, για την αντι-πληροφόρηση της ιστορικής μνήμης, για τα θεμελιακά αξιώματα του μαρξισμού, που ποδοπατήθηκαν και υπονομεύτηκαν τόσο βάνανυσα.

Σοσιαλισμός ή βαρβαρότητα

Εκ μέρους
της Συντακτικής Επιτροπής

Για τη βιομηχανική οργάνωση στην Κίνα στα χρόνια της ΜΠΠΕ

Μέρος Β'

Η βάση της διαχείρισης του βιομηχανικού τομέα ήταν τα εργοστάσια, τα οποία υπάγονταν σε δύο τύπους οργανισμών: τα βιομηχανικά γραφεία και τις ειδικευμένες εταιρείες. Τα πρώτα συντόνιζαν τις παραγωγικές μονάδες με

ίδιο προϊόν όπως σιδηρουργία, μηχανικών, μεταλλουργία, χημεία, υφαντουργία, χειροτεχνία κ.ά. Από την άλλη πλευρά, οι ειδικευμένες εταιρείες υπάγονταν στον έλεγχο των βιομηχανικών γραφείων με έμφαση στην προμήθεια υλικοτεχνικού μηχανισμού στις παραγωγικές μονάδες. Οι περισσότερες από τις τελευταίες συνδέονταν με τα βιομηχανικά γραφεία μέσω των ειδικευμένων εταιρειών. Γραφεία και εταιρείες ασκούσαν ενιαία διοίκηση στις επιχειρήσεις, τόσο στο οικονομικό επίπεδο, όσο και στο πολιτικό. Η

διοίκηση σχετιζόταν με τον σχεδιασμό, ενώ τα γραφεία και οι εταιρείες μεσολαβούσαν για τον συντονισμό και την εφαρμογή τού σχεδίου. Αντίστοιχα, οι τοπικές αρχές, σε κάθε ενότητα επιχειρήσεων, διαδραμάτιζαν αποφασιστικό ρόλο στον σχεδιασμό, τη διαχείριση και την υλοποίηση. Αυτού του τύπου η αποκέντρωση επέτρεπε την ευλυγισία στους χειρισμούς των επαρχιακών και κοινοτικών αρχών εντάσσοντας διάφορες παραγωγικές μονάδες σε ένα πλέγμα αλληλεπίδρασης. Η διαχείριση στο επίπεδο της επαρχίας,

αντίστοιχα, επέτρεπε την αυτόνομη βιομηχανική ανάπτυξη με την ταυτόχρονη δημιουργία αλληλοσυμπληρούμενων παραγωγικών δομών, συντονίζοντας την πρωτοβουλία από τα κάτω προς τα πάνω. Αυτό το σχήμα ανταποκρινόταν στον όρο «ενοποιημένο σχέδιο». Η έννοια της «ενοποίησης» υπήρξε πολιτική έννοια και μέσω αυτής επικυρωνόταν η πλατιά συμμετοχή των εργαζόμενων μαζών στο εκάστοτε σχέδιο ενοποίησης των πρωτοβουλιών και της υλοποίησης. Μέσω αυτού του σχήματος στόχος ήταν η προτεραιότητα στην πολιτικής, με το να προβάλλεται το συμφέρον του συνόλου έναντι αυτού εκάστοτε επιχείρησης· η πρωτοβουλία των μαζών τέθηκε σε πρώτο επίπεδο· έπρεπε ο λαός να εκπαιδευτεί με τελικό σκοπό να μάθει να βασίζεται στις δικές του δυνάμεις· η γεωργία να θεωρείται η βάση και η βιομηχανία η αναπτυσσόμενη δομή της εξελικτικής πορείας της κινεζικής επανάστασης· να εφαρμόζεται η γενική γραμμή οικοδόμησης του σοσιαλισμού σε όλα τα επίπεδα, με κριτήρια την ποσότητα, την ποιότητα, την ταχύτητα ανάπτυξης της οικονομίας και κάλυψης των διαρκώς μεγεθυμένων αναγκών των εργαζόμενων μαζών, συνδυάζοντας τα επιτεύγματα της επιστήμης και της τεχνολογίας με τις παραδοσιακές μεθόδους εργασίας και οργάνωσης. Σε αυτό το πλαίσιο, στην έναρξη υλοποίησης εκάστοτε σχεδίου, λαμβάνονταν υπόψιν οι συγκεκριμένες κατευθύνσεις, ποσοτικές και ποιοτικές, με εξειδικευμένα σε κάθε επιχείρηση, σε άμεση σχέση με τον γενικό πολιτικό προσανατολισμό.

Με τον όρο «ενοποιημένο σχέδιο» ενσωματώνονταν πολλαπλά πεδία σχεδίων των παραγωγικών μονάδων, με σκοπό την επίτευξη ενός συνόλου από διαρθρώσεις που θα κατέληγαν στην ανάπτυξη της Κίνας. Αντίστοιχα, υπήρχε το «πανεθνικό σχέδιο» στο οποίο δεν περιλαμβάνονταν οι λεπτομέρειες που αντιστοιχούσαν στα περιφερειακά και τοπικά σχέδια, μολονότι λάμβανε υπόψιν του τις τοπικές ιδιαιτερότητες κάθε περιοχής και τις ανάγκες που η ίδια έθετε ως προτεραιότητα. Το «πανεθνικό σχέδιο» αφορούσε σειρά προϊόντων, όπως οι βασικές πρώτες ύλες, και υπαγόταν απευθείας στην κεντρική κυβέρνηση. Ωστόσο, στο «ενοποιημένο σχέδιο» απεικονιζόταν μία βασική αντίληψη: της πάλης ενάντια στον διοικητικό συγκεντρωτισμό. Οι άμεσοι παραγωγοί να εκπαιδευτούν στον πραγματικό έλεγχο στα μέσα παραγωγής. Ο έλεγχος αυτός καταλήγει φιλολογία όταν τις αποφάσεις για τους παραγωγούς τις λαμβάνουν τα όργανα των κεντρικών υπηρεσιών, ξεκομμένα από την αμεσότητα της παραγωγικής διαδικασίας. Ο μηχανισμός προετοιμασίας και οργάνωσης αυτού του τρόπου λειτουργίας καταλήγει σε ένα πλαίσιο συνεργασίας με επικεφαλής το Κ. Κ. Κίνας, ωστόσο, ακριβώς επειδή δεν είναι μονόπλευρος και ενισχύει την εμπιστοσύνη στις δυνάμεις της εργασίας, για τον λόγο αυτόν και γνωρίζει ελάχιστες αντιθέσεις. Είναι μηχανισμός με

έμφαση στο πολιτικό στοιχείο, καθώς συνδυάζει τους πολιτικούς προσανατολισμούς του Κόμματος με την πρωτοβουλία των μαζών από τα κάτω. Μέσω αυτού κινητοποιείται η εφευρετικότητα και η ενέργεια των εργατικών δυνάμεων και αποφεύγεται η σπατάλη αυτών. Έτσι, τα κεντρικά όργανα διαχείρισης παρεμβαίνουν ελάχιστα, παρά μόνο ισορροπητικά και σε πανεθνική κλίμακα. Το αποτέλεσμα αυτής της προοπτικής είναι η ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων βασισμένη στη συνένωση των εργατών με συνειδητή κατεύθυνση τη σοσιαλιστική οικοδόμηση μέσα από την αλληλεγγύη και τη συνεργασία. Αυτή η συνεργασία οικοδομείται πάνω σε πολιτική και ιδεολογική βάση. Στόχος είναι αυτή η συνεργασία να αποτελέσει το αναγκαίο πεδίο αναφοράς στο οποίο μελλοντικά θα παραμεριστούν οι εμπορευματικές σχέσεις, δίνοντας χώρο ανάπτυξης των νέων σοσιαλιστικών σχέσεων. Εξάλλου, η γέννηση των τελευταίων είναι συνυφασμένη με την ιδεολογική και πολιτική επαναστατικοποίηση των εργατικών δυνάμεων υπό την καθοδήγηση του Κ. Κ. Κίνας. Η εργασία στην παραγωγή αποκτά, σε αυτόν τον ορίζοντα, κοινωνικό χαρακτήρα. «Στο μέτρο που η προετοιμασία του σχεδίου γίνεται σε στενή συνεργασία με τους εργάτες και βασίζεται σε προσεχτική και συγκεκριμένη εξέταση της κατάστασης, με σκοπό την κατάληξη σε ρεαλιστικά και λογικά σχέδια, η εφαρμογή του σχεδίου δε συναντάει ουσιαστικά προβλήματα. Άλλωστε, οι εργάτες, έχοντας συμμετάσχει στην προετοιμασία κι έχοντας οι ίδιοι καθορίσει τους στόχους του σχεδίου, θεωρούν την εφαρμογή σαν δική τους υπόθεση. Γι' αυτό οι προσπάθειές τους στρέφονται στην πραγμάτωση των στόχων που προβλέπει το σχέδιο. Όμως, συχνά εμφανίζονται ανισότητες στην ανάπτυξη. Στην πορεία, γεννιούνται ορισμένα προβλήματα και δυσκολίες. Κι εδώ η προσπάθεια στρέφεται στο να λύνονται επί τόπου τα προβλήματα και οι δυσκολίες, χάρη στην πρωτοβουλία των εργατών» (σελ. 87).

Οι επαφές και οι συνεννοήσεις μεταξύ των παραγωγικών μονάδων δεν πραγματοποιούνται μέσα από τα γραφεία των διευθυντικών στελεχών. Αντίθετα, χάρη στις άμεσες επαφές των εργατών των μονάδων αυτών, οι σχέσεις υπερβαίνουν την αναγκαιότητα εκπλήρωσης ενός σχεδίου και μεταφέρουν την παραγωγική διαδικασία σε ζήτημα κοινωνικής οργάνωσης και λειτουργίας, δηλαδή σε ζήτημα της καθημερινότητάς τους. Αυτές οι άμεσες σχέσεις είναι προϊόν των σοσιαλιστικών σχέσεων που αναπτύσσονται από τα κάτω προς τα πάνω. Ωστόσο, αυτό το επίπεδο σχέσεων δε συνεπάγεται ότι μεταξύ των μονάδων αυτών υπάρχουν εμπορευματικές σχέσεις. Οι τιμές των προϊόντων καθορίζονται έξω από τις παραγωγικές μονάδες, είναι πτωχές του κεντρικού σχεδιασμού εντός του πλαισίου που θέτει το κρατικό εμπόριο. Τα προϊόντα φτάνουν

στους καταναλωτές με τη μεσολάβηση των εμπορικών κρατικών οργάνων. Το ζήτημα των τιμών, ωστόσο, δε διαδραματίζει ουσιαστικό ρόλο στον σχεδιασμό και αυτό γιατί οι στόχοι του σχεδίου, καθώς και οι στόχοι και το επίπεδο ανάπτυξης των ξεχωριστών παραγωγικών μονάδων, δεν κυριαρχούνται από όρους νομισματικούς, με τελική κατάληξη τη μεγιστοποίηση του εισοδήματος κάθε μονάδας. Ούτε αυτό, με τη σειρά του, συνεπάγεται απουσία υπολογισμών σχετικά με το ύψος του κόστους κ.λπ. Αντίθετα, και σε αυτήν την περίπτωση, οι τιμές είναι ζήτημα πολιτικής. Βασική φροντίδα είναι η σταθεροποίηση των τιμών και κατ' επέκταση η οικονομική ισορροπία. Οι τιμές οφείλουν να διατηρούνται σταθερές και την ίδια στιγμή οι παραγωγικές μονάδες να περιορίζουν στο ελάχιστο την προσφυγή τους σε νομισματικούς πόρους που προέρχονται από τα δημόσια οικονομικά. Στόχος, τα κέρδη των επιχειρήσεων να επανατοποθετούνται στην υπηρεσία της οικονομικής ανάπτυξης του συνόλου. Οι τιμές πώλησης κάθε βιομηχανικής μονάδας καθορίζονται στη βάση του κόστους. Η τιμή πώλησης προς τα κρατικά όργανα εμπορίου ισούται με το μέσο κόστος, ενώ σε αυτό προστίθεται κι ένα 15% που κατευθύνεται στην κοινωνική συσσώρευση. Γνώμονας αυτής της συνεργασίας είναι η αντίληψη για τη σοσιαλιστική συνεργασία, σύμφωνα με την οποία κάθε εργοστάσιο είναι υπεύθυνο για το προϊόν που παράγει, για τους κατοίκους της περιοχής που εδρεύει, για τις επιχειρήσεις και τους καταναλωτές στους οποίους απευθύνεται. Με το να ενεργούν κατ' αυτόν τον τρόπο οι παραγωγικές επιχειρήσεις τοποθετούν πάνω από τα συμφέροντα των μονάδων τους τα συμφέροντα του συνόλου. Εδώ ακριβώς εντοπίζεται η κινητήριο δύναμη της προόδου «νέου τύπου». Αντί να επιζητείται η αδιάκοπη μεγέθυνση της ανταλλακτικής αξίας, των χρηματικών εισπράξεων και του κέρδους, επιδιώκεται η αύξηση της αξίας χρήσης των προϊόντων. Αυτό ακριβώς προϋποθέτει ριζικές αλλαγές στις κοινωνικές σχέσεις, τόσο στην οικονομική βάση, όσο και στο εποικοδόμημα. Αυτές οι αλλαγές ούτε γίνονται αυτόματα, ούτε μηχανικά. Είναι αλλαγές που κορυφώνουν μια πορεία ανατροπών στις κοινωνικές ιεραρχήσεις μέσα στις παραγωγικές μονάδες που προϋπήρχαν. Είναι αλλαγές με υπόβαθρο πολιτικό και ιδεολογικό κι έχουν επαναστατικό χαρακτήρα.

Σε αυτόν τον χαρακτήρα εντάσσονται μεταβολές στα καθήκοντα της διεύθυνσης και σε αυτά της εκτέλεσης. Μολονότι η διάκριση εξακολουθεί να υφίσταται, ωστόσο, η διάκριση μεταξύ των ατόμων που καταλαμβάνουν αντίστοιχους ρόλους εξαφανίζεται. Επρόκειτο για αλλαγές με επαναστατικό χαρακτήρα, καθώς στη βάση αυτών γίνεται εφικτή η μετάβαση από τη διαχείριση της μειοψηφίας σε αυτήν της πλειοψηφίας. Γίνεται δηλαδή εφικτή η διαχείριση από τις

μάζες. Πριν τη ΜΠΠΕ τα εργοστάσια του κρατικού τομέα διευθύνονταν από την επιτροπή τού Κόμματος, ενώ τη διαχείριση των καθημερινών θεμάτων την είχε ο διευθυντής των εκάστοτε μονάδων παραγωγής. Συνέβαινε συχνά, όμως, στο ίδιο πρόσωπο να συμπίπτουν τόσο ο ρόλος τού διαχειριστή, όσο και αυτός τού διευθυντή. Σε αυτή τη φάση ο ρόλος τού τελευταίου επιλεγόταν από τη διοίκηση του εργοστασίου· διοίκηση η οποία αποτελούταν από κομματικά μέλη τού εργοστασίου. Στην πράξη, ωστόσο, η σύνθεση της επιτροπής οριζόταν από τα ανώτερα κλιμάκια του Κόμματος. Από το 1960 αυτή η νοοτροπία δέχτηκε σκληρή κριτική από τον πρόεδρο Μάο Τσε Τούνγκ. Στις 22 Μαρτίου 1960 ο πρόεδρος Μάο Τσε Τούνγκ αντιπάρθεσε τον «Χάρτη τού Αντσάν», βασισμένο στην εμπειρία τού «Μεγάλου άλματος προς τα εμπρός» και τις πρωτοβουλίες των εργατών τού μεταλλουργικού συγκροτήματος του Αντσάν. Αυτός ο «Χάρτης» εξέφραζε βασικές κατευθύνσεις τής νέας σοσιαλιστικής διαχείρισης των εργοστασίων. Αντίστοιχα, στα πρώτα χρόνια τής Οκτωβριανής επανάστασης η εφαρμογή τής «ΝΕΠ» οδήγησε στην υιοθέτηση μέτρων που αναθεωρούσαν τη θέση των κομμουνιστών έναντι των ειδικών και του συστήματος των πριμ. Ο Β. Ι. Λένιν δε θεωρούσε προλεταριακή μέθοδο το να δίνεται διευθυντική θέση και πριμ στους ειδικούς. Αντίθετα, αυτή η εξέλιξη ήταν μία αναγκαία συνθήκη λόγω των περιστάσεων που συνάντησαν μπροστά τους οι μπολσεβίκοι στα πλαίσια οικοδόμησης του σοσιαλισμού στη Ρωσία, τής οικοδόμησης νέων κοινωνικών σχέσεων. «Είναι βέβαιο πως αυτό το μέτρο δεν είναι μονάχα ένα απλό σταμάτημα –σ’ έναν συγκεκριμένο και περιορισμένο τομέα– τής επίθεσης ενάντια στο κεφάλαιο (γιατί κεφάλαιο δεν είναι ένα ποσό χρημάτων, είναι συγκεκριμένες κοινωνικές σχέσεις). Είναι ένα βήμα προς τα πίσω, που κάνει η κρατική σοσιαλιστική σοβιετική εξουσία, που διακήρυξε κι εφάρμοσε από την αρχή την πολιτική τής εξίσωσης των ψηλών μισθών μ’ αυτούς ενός μέσου εργάτη» (σελ. 105).

Αυτό ήταν ένα αναγκαίο βήμα από το οποίο, ωστόσο, η σοβιετική εξουσία δεν έκανε το άλμα προς τα εμπρός. Στις θέσεις των ειδικών με αστική καταγωγή ήρθαν σταδιακά άτομα εργατικής καταγωγής, εντός πάντα των καθιερωμένων σχέσεων διεύθυνσης και εξουσίας. Αυτό σήμαινε πως το βήμα προς τα πίσω, ως αναγκαιότητα, εν τέλει παγιώθηκε και υιοθετήθηκε ως βασικό συνθετικό στοιχείο των κοινωνικών σχέσεων. Αντίστοιχα, ο Β. Ι. Λένιν έγραφε: «Να μάθουμε να δουλεύουμε, αυτό είναι το καθήκον που η εξουσία των Σοβιέτ πρέπει να βάλει σ’ όλη την έκταση στον λαό. Η τελευταία λέξη τού καπιταλισμού πάνω σ’ αυτό το θέμα, το σύστημα Τέϋλор, συνδυάζει την εκλεπτυσμένη βαρβαρότητα της αστικής εκμετάλλευσης με τις πιο αξιόλογες κατακτήσεις τής επιστήμης, που αφο-

ρούν την ανάλυση των μηχανικών κινήσεων στη δουλειά, την κατάργηση των περιττών κι αδέξιων κινήσεων, την εφαρμογή των πιο ορθολογιστικών μεθόδων δουλειάς, την εισαγωγική καλύπτερων συστημάτων απογραφής κι ελέγχου κ.λπ. Η Δημοκρατία των Σοβιέτ οφείλει με κάθε θυσία να οικειοποιηθεί σ’ αυτόν τον τομέα τις πιο αξιόλογες κατακτήσεις τής επιστήμης και τής τεχνολογίας. Θα μπορέσουμε να πραγματοποιήσουμε τον σοσιαλισμό στο μέτρο που θα πετύχουμε να συνδυάσουμε την εξουσία των Σοβιέτ και το σοβιετικό σύστημα διαχείρισης με τις πιο πρόσφατες προόδους τού καπιταλισμού» (σελ. 106). Για τον Β. Ι. Λένιν το μέτρο αυτό ήταν προσωρινό, έγινε, ωστόσο, μόνιμο και οριστικό. Το σύστημα των κανόνων εργασίας και των πριμ μεγεθύνθηκε στη διάρκεια των πεντάχρονων σχεδίων. Ο πρόεδρος Μάο Τσε Τούνγκ απέρριψε τέτοιες μορφές διαχείρισης. Έθεσε ως προτεραιότητα την πολιτική διαχείριση, που τοποθετεί σε πρώτο πλάνο τις πολιτικές επιδιώξεις τής σοσιαλιστικής οικοδόμησης και όχι επιδιώξεις με στενά οικονομικό χαρακτήρα. Με αφετηρία τις ομάδες εργατικής διαχείρισης και τις επαναστατικές επιτροπές ξεκίνησε η διαδικασία εξαφάνισης του διαχωρισμού και τής διάκρισης ανάμεσα στα καθήκοντα της διεύθυνσης και στα καθήκοντα της εκτέλεσης της εργασίας. Αυτή η διαδικασία περνά μέσα από την ανάπτυξη μορφών εργατικού ελέγχου και διαχείρισης, καθώς και της συμμετοχής των στελεχών στη χειρωνακτική εργασία. Αυτή η εξέλιξη έγινε δυνατή χάρη στην πολιτικοποίηση των μαζών και την αδιάκοπα αυξανόμενη κυριαρχία τής προλεταριακής ηθικής. Έτσι το εργοστάσιο μετατράπηκε σε πολιτική μονάδα και πεδίο ιδεολογικής δραστηριότητας ως καθρέφτης των κοινωνικών σχέσεων. Αυτού του είδους ο σοσιαλιστικός μετασχηματισμός επιτρέπει τη σταδιακή εξαφάνιση του κοινωνικού διαχωρισμού ανάμεσα στις επιστημονικές και τεχνικές δραστηριότητες από τη μια πλευρά και τις άμεσα παραγωγικές δραστηριότητες από την άλλη. Έτσι, αυτό που πρακτικά συνέβη ήταν η εμφάνιση νέων μορφών κοινωνικής οργάνωσης της επιστημονικής και τεχνικής έρευνας. Οι μορφές αυτής της οργάνωσης προϋποθέτουν την κινητοποίηση των μαζών, κινητοποίηση η οποία διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο στην πάλη για την παραγωγή και στον αγώνα για να κατακτηθούν συλλογικά τα επιστημονικά και τεχνικά επιτεύγματα.

Αντώνης Ε. Χαριστός

* Με αφορμή το έργο τού Σαρλ Μπεττελέμ, «Πολιτιστική επανάσταση και βιομηχανική οργάνωση στην Κίνα», εκδόσεις Γη, Αθήνα, 1975.

Σεξουαλικότητα και θρησκεία

Από την Προϊστορία ως τον Μεσαίωνα
– Η επικράτηση του Χριστιανισμού

Μέρος Α΄

Η σεξουαλικότητα αποτελεί αναπόσπαστο μέρος τής ζωής τού ανθρώπου, επιδρώντας στη διαμόρφωση της συνολικής του ταυτότητας. Ως βιολογική ορμή, που μετασχηματίζεται σε ανθρώπινη κοινωνική συμπεριφορά, ανακατασκευάζεται ιστορικά, αποκτώντας διαφορετικά χαρακτηριστικά, αποδεκτούς τρόπους εκδήλωσης και κανονικοποιημένες μορφές έκφρασης· προσαρμόζόμενη στα αισθητικά και θεσμικά πλαίσια, που περιφράζουν γύρω της οι πολιτισμικές, ιδεολογικές και κοινωνιολογικές ορίζουσες· σημαίνοντας διαφορετικά πράγματα, για διαφορετικούς ανθρώπους, σε διαφορετικές κοινωνίες και πολιτισμούς. Ως βασική πτυχή τής ανθρώπινης ύπαρξης, δεν περιορίζεται στην αμιγώς σεξουαλική συμπεριφορά, αλλά διαχέεται σε ολόκληρο τον ανθρώπινο ψυχισμό, περιβάλλοντας πολύτροπα την ιστορικά κατασκευασμένη συνείδηση των ατόμων (και τη διαδικασία αυτοπροσδιορισμού και οριοθέτησης της ταυτότητάς τους), συμπλεκόμενη με αντιλήψεις για τη λειτουργία τής αναπαραγωγής, το βιολογικό φύλο, τους ρόλους που κατασκευάζονται με βάση αυτό, τον σεξουαλικό προσανατολισμό, τη σαρκική ηδονή, τα πρότυπα ομορφιάς, κ.ά· διαπερνώντας τελικά όλες σχεδόν τις εκφάνσεις τής καθημερινής δραστηριότητας των ανθρώπων και εκφραζόμενη ποικιλοτρόπως με σκέψεις, φαντασιώσεις, επιθυμίες, πεποιθήσεις, αξίες, καλλιτεχνικές δημιουργίες, συλλογικές συμπεριφορές και ρόλους, η μορφή των οποίων καθορίζεται από παράγοντες βιολογικούς, ψυχολογικούς, κοινωνικούς, πολιτισμικούς, ηθικούς, ιστορικούς και θρησκευτικούς.

Από τη στιγμή που οι πρόγονοί μας κατάφεραν να σταθούν όρθιοι και εκκίνησε η διαδικασία τού εξανθρωπισμού τους, οδηγήθηκαν σταδιακά από το σύντομο ζώωδες σεξ τής αναπαραγωγής, στο ερωτικό ζευγάρι με πρόσωπο· έκτοτε, η αντίληψη περί σεξουαλικότητας δεν έπαψε στιγμή να αναθεωρείται, ως αποτέλεσμα της διαλεκτικής πορείας τής ιστορικής εξέλιξης του είδους μας, σε μια διαδρομή όπου το φυσικό περιπλέκεται με το κοινωνικό και η οικονομική δομή τής κοινωνίας περιπλέκεται με το ιδεολογικό εποικοδόμημα. Αν αποκόπταμε τον ανθρώπινο ερωτισμό από τους κοινωνικούς του συσχετισμούς και τον ιστορικό του χαρακτήρα –κάτι που σαφέστατα δε γίνεται– θα λέγαμε απλουστευτικά πως η καθαυτό ερωτική πράξη είναι μια φυσική διαδικασία βιολογικά καθορισμένη· ενώ η σεξουαλικότητα αποτελεί μεταβαλλόμενη ιστορική κατασκευή, που συνδιαμορφώνεται από ετερογενείς και πολυποίκιλες κοινωνικές συνιστώσες (αποτελώντας πεδίο μελέτης των κοινωνικών και ανθρωπολογικών επιστημών), με αφετηρίες και προεκτάσεις που αδιαμφισβήτητα

υπερβαίνουν τα όρια της ιδιωτικής σφαίρας (που ακόμη κι αυτά καθορίζονται από το κοινωνικό πλαίσιο) και εντοπίζονται στη δημόσια σφαίρα. Η ανθρώπινη σεξουαλική συμπεριφορά στο σύνολό της, αυτονομημένη από την αντίστοιχη αναπαραγωγική, διασυνδέεται ποικιλοτρόπως με ποικίλες κοινωνικές συμβάσεις και πρακτικές, που συμβάλλουν στη διαδικασία πολιτισμικής αναπαραγωγής, και –όχι μονάχα μέσω της συμβολή της στη διαίωνιση του είδους– αλληλοδιαπλέκεται με μια σειρά θεσμών (οικογένεια, γάμος κ.λπ.) οι οποίοι επικαθορίζουν και το εκάστοτε πλαίσιο που σχηματοποιεί τους αποδεκτούς τρόπους εκφοράς της. Σε κάθε περίπτωση, η σεξουαλικότητα, με το πέρασμα των αιώνων, μετατρέπεται από ενστικτώδη ανάγκη αναπαραγωγικής σκοπιμότητας σε σύνθετη λειτουργία σύνδεσης των ανθρώπινων υπάρξεων και αισθησιακή/ηδονική δραστηριότητα, πολύπλευρης ψυχοσυναισθηματικής δυναμικής (καθοριζόμενη με όρους οικονομικούς, πολιτικούς, ηθικούς, αισθητικούς, θρησκευτικούς κ.ά.)· η οποία, κατά τον ιστορικό της ανασχηματισμό, συνδράμει στην αναδιαμόρφωση του πολιτιστικού εποικοδομηματος, το οποίο με τη σειρά του επιδρά στην ιστορική πορεία αναδόμησης της υλικής βάσης της κοινωνίας.

Παρόλο που στα πρώτα στάδια εξέλιξης των ανθρώπινων κοινωνιών, από τα βάθη της προϊστορίας μέχρι –έως κάποιον βαθμό– και την αρχαϊκή εποχή, οι άνθρωποι απολάμβαναν απόλυτη ελευθερία στο θέμα τού σεξ, οι κοινωνικές αλλαγές, που σταδιακά συντελέστηκαν με το πέρασμα από την πρωτόγονη κοινωνία στη δουλοκτητική, είχαν ως αποτέλεσμα η κοινωνική δομή να καθίσταται ολοένα πολυπλοκότερη και ο πολιτισμός να επεμβαίνει όλο και αυταρχικότερα στη διαμόρφωση της ανθρώπινης συμπεριφοράς, προσπαθώντας, μεταξύ άλλων, να ρυθμίσει και τη σεξουαλικότητα, εγκλωβίζοντάς τη σε ένα μοντέλο που θα συμβάδιζε με το κοινωνικό πρότυπο δόμησης, το οποίο κατασκευάζεται στις βάσεις της οικονομικής οργάνωσης, σε κάθε δεδομένη ιστορική στιγμή. Η σεξουαλικότητα, περισσότερο από οποιαδήποτε άλλη ανθρώπινη λειτουργία, αναπτύσσεται και σχηματίζεται σε άρρηκτη συσχέτιση με τις επιταγές τού πολιτισμού, καταλήγοντας να εκφράζεται αυστηρά μέσα στα πρότυπα που κατασκευάζουν αυτές ή ν' αντιδρά απέναντι σε αυτά, όταν, ανά περιόδους, το πολιτισμικό εποικοδόμημα μεταλλάσσεται (ακόμη κι όταν δεν πραγματοποιούνται ριζικές αλλαγές στην οικονομική βάση), και παρατηρείται έξαρση των «διαστροφών» ή των αποκλινόντων ερωτικών συμπεριφορών, καθώς, είτε λόγω οικονομικών αναδιαρθρώσεων, είτε εξαιτίας ιδεολογικών αναθεωρήσεων (συνδεδεμένων, φυσικά, με τις υλικές αλλαγές στη βάση της κοινωνίας, ακόμη κι αν δεν απορρέουν άμεσα και κάθετα απ' αυτές), προκαλείται ανακατασκευή των επικρατούντων πολιτιστικών προτύπων και οι κοινωνικοί θεσμοί αναπροσαρμόζονται, επιβάλλοντας νέα αναπαραγωγικά μοντέλα και πρότυπα

εκδήλωσης της ερωτικής επιθυμίας. Η ιστορία τής ανθρώπινης σεξουαλικότητας, λοιπόν, συνθέτει μια πορεία διαρκούς ανασχηματισμού, που συντελείται σε μια αδιάκοπη αλληλοδιαδοχή περιόδων απελευθέρωσης και καταστολής, στο ρου τής οποίας κάποια στοιχεία ανανεώνονται ελαφρώς, μα παραμένουν ενεργά, επιδεικνύοντας υλική και ιδεολογική σθεναρότητα, ενώ άλλες πτυχές της αναμορφώνονται πλήρως. Ακόμη και σήμερα, για παράδειγμα, η σεξουαλικότητα προσδένεται τόσο βίαια στο άρμα τής αναπαραγωγής, από πλήθος κοινωνικοπολιτικών δυνάμεων διαφορετικής ιδεολογικής αφετηρίας (που συχνά μοιράζονται την εχθρότητα του ακραίου χριστιανικού συντηρητισμού απέναντι στις ελευθεριακές –μη γονιμοποιητικές– σεξουαλικές πρακτικές), ώστε ο άνθρωπος ερωτισμός να συνθλίβεται στις μυλόπετρες της ετεροκανονικότητας, μέσω τής απόλυτης ταύτισης του βιολογικού φύλου με τους παροδικά παγιωμένους κοινωνικούς ρόλους που αναλαμβάνει αυτό· ανάγοντας τη «φυσική» διαδικασία τής γονιμοποίησης, σε απόλυτο κριτήριο καθορισμού του σεξουαλικού προσανατολισμού, των γαμήλιων σχέσεων και της επιτρεπτής σεξουαλικής συμπεριφοράς.

Ο έλεγχος που έχει ασκηθεί ανά τους αιώνες στη γυναικεία σεξουαλικότητα, τα αυστηρά κανονιστικά πρότυπα ηθικής θεώρησης του φύλου, που έχουν ιστορικά επικρατήσει (στο επίκεντρο των οποίων βρίσκονται ο έμφυλος διμορφισμός και η φυσικοποίηση της ετεροφυλίας), τα άκαμπτα μοντέλα οικογενειακής συμβίωσης και τεκνοποιίας, που έχουν επιβληθεί στο πέρασ τής ιστορίας, οι εναλλασσόμενες περίοδοι σεξουαλικής απελευθέρωσης και καταπίεσης, που συμβαδίζουν με ιστορικές συγκυρίες σημαντικών οικονομικών μεταρρυθμίσεων και σπουδαιότατων ιδεολογικών ανακατατάξεων, αν μη τι άλλο, αποκαλύπτουν το πόσο καταλυτική αποβαίνει η «ρύθμιση» της σεξουαλικότητας, για τη γενικότερη διάπλαση της κοινωνικής συμπεριφοράς τού ανθρώπου, και το πόσο έντονα ο κοινωνικά καθορισμένος τρόπος «κανονικοποίησης» του ερωτισμού, αντικατοπτρίζει τη λειτουργικότητα των κοινωνικο-πολιτικών θεσμών που διαμορφώνουν τη συλλογική ζωή και τη συνείδηση του υποκειμένων. Αρκεί μονάχα να εστιάσει κανείς σε συγκεκριμένα κοινωνικά υποδείγματα, που αναδύθηκαν σε διαφορετικές ιστορικές στιγμές, και, σχεδόν, θα νομίζει πως εξετάζει: όχι απλώς πολλαπλές ιστορικές προσαρμογές τής ανθρώπινης σεξουαλικότητας, αλλά αμέτρητα, διαφορετικά, είδη αυτής.

Ο τρόπος, για παράδειγμα, που οι άνθρωποι κοινωνίες αντιμετώπισαν τη σεξουαλικότητα από την προϊστορία μέχρι την εμφάνιση της γραφής, διαφέρει κατά πολύ από τον τρόπο που η σεξουαλικότητα αντιμετωπίστηκε στη συνέχεια, στη χαλκολιθική περίοδο, την αρχαϊκή εποχή και μέχρι την ύστερη αρχαιότητα· όπως θα διαπιστώσουμε, ότι διαφέρει κατά πολύ, αν την εξετάσουμε στο διάστημα από τον πρώιμο μεσαίωνα ως την εμπορική επανάσταση του 14^{ου}

αιώνα, συγκριτικά με την περίοδο που έπεται, από την αναγέννηση ως τον 20^ο αιώνα. Κι αν προσπαθήσουμε να εντοπίσουμε την πιο κρίσιμη μεταβολή, στην αντίληψη περί της ανθρώπινης σεξουαλικότητας, θα συμπεράνουμε πως πραγματοποιείται σε εξαιρετικά μεγάλο ιστορικό εύρος, παρατηρούμενη κατά τη διαδικασία ανασχηματισμού τής κοινωνίας σε ταξική, με την εμφάνιση της ατομικής ιδιοκτησίας. Στην ιστορική περίοδο, συνεπώς, όπου εδραιώνεται η πατριαρχική κοινωνική διάρθρωση, με την ανατροπή της μητροκεντρικής οργάνωσης, για να καταλήξει στην οριστική της εδραίωση, με την αντικατάσταση του πολυθεϊσμού από τον μονοθεϊσμό, ως κυρίαρχο θρησκευτικό δόγμα. Από πολλές απόψεις, η πολυθεϊστική κουλτούρα των αρχαϊκών κοινωνιών παρουσιάζεται μακράν προοδευτικότερη και πιο απελευθερωμένη στο πεδίο τής σεξουαλικότητας, από την κουλτούρα που ακολουθεί και επιβάλλεται με την έλευση του μονοθεϊσμού (άλλωστε, οι ίδιες οι λέξεις Έρως και Αφροδίσιος, έλκουν την καταγωγή τους από τον χώρο τής θρησκείας, σε μια απόπειρα των ανθρώπων να προσωποποιήσουν τις ερωτικές τους ορμές, και τους κοινωνικά αποδεκτούς τρόπους που αυτές καθορίστηκαν να εκδηλώνονται, εντός τού πολιτισμικού πλαισίου που επικράτησε στις κοινωνίες τους). Βέβαια, αυτό δε σημαίνει πως το συνολικό πολιτιστικό πλαίσιο των πολυθεϊστικών θρησκειών θα πρέπει να εξιδανικεύεται, ή, ότι οφείλουμε να αποδεχόμαστε ως διαχρονικά «ιερό» κάθε τι που θεωρήθηκε ως «ιερό» κάποτε από τους ανθρώπους. Παρόλα αυτά, δύσκολα θα μπορούσε κανείς να μην εναντιωθεί στη βίαιη απο-ιεροποίηση του ερωτισμού, που επιβλήθηκε υπό την αιγίδα τής θρησκείας, όταν η τελευταία άρχισε να εξελίσσεται σε μονοθεϊστική· ως αποτέλεσμα του κοινωνικού ανασχηματισμού, ο οποίος συντελέστηκε με το πέρασμα στην πατριαρχική δουλοκτητική κοινωνία από τους μυκηναϊκούς χρόνους και ύστερα.

Η σπουδαία σημασία που έδιναν οι «πρωτόγονες» και αρχαίες κοινωνίες στην απελευθερωμένη έκφραση της σεξουαλικότητας, διαφαίνεται από τα ήθη και έθιμα, τις παραδόσεις, τις θρησκευτικές δοξασίες και τα καλλιτεχνικά παράγωγα όλων των αρχαίων πολιτισμών («Το αιδόιο και ο φαλλός, ως φορείς γονιμότητας, ήταν ιερά για τους αρχαίους ανθρώπους και οι σεξουαλικές πράξεις βρισκόνταν στο επίκεντρο της θρησκευτικής τους ζωής», Ντέσνερ Καρλχάιντς, «Σεξουαλικότητα και χριστιανισμός»). Με το πέρασμα των αιώνων, όμως, και τον ανασχηματισμό τής κοινωνικής δομής, εντός μιας εξελικτικής διαδικασίας που εκκινεί με τη «νεολιθική επανάσταση» την όγδοη χιλιετία π.Χ., ξεκινά μια σειρά παραγωγικών επαναστάσεων που άλλαξαν τον ρου τής ανθρώπινης ιστορίας, αρχικά προσφέροντας τη δυνατότητα στις ανθρώπινες κοινότητες να αποθηκεύουν τροφή και να ανταλλάσσουν το πλεόνασμα της παραγωγής τους με άλλα αγαθά, θέτοντας έτσι και τη βάση τής εμπορικής συνδιαλλαγής (ο αντιπραγματισμός,

το σύστημα ανταλλακτικής οικονομίας, κάνει την εμφάνισή του 6000 π.Χ.). Παράλληλα, η ανάπτυξη της εντατικής γεωργίας, με τη χρήση εξιδεικευμένων εργαλείων καλλιέργειας της γης (άροτρο), αναδιαμορφώνει τον σεξουαλικό καταμερισμό εργασίας, δίνοντας προβάδισμα στην ανδρική εργασία, και δημιουργώντας τις προϋποθέσεις για την επικράτηση των πατριαρχικών σχέσεων εξουσίας. Σταδιακά, αναπτύσσονται οι πρώτες πόλεις-κράτη με ιεραρχικά δομημένη πολιτική εξουσία (Μεσοποταμία 4.000 π.Χ.), εμφανίζεται η ατομική ιδιοκτησία (Βαβυλωνία 2.000 π.Χ.), η κοινωνική διαστρωμάτωση γίνεται πολυπλοκότερη και ο καταμερισμός εργασίας εντονότερος· ενώ, παράλληλα, η κοινωνική μονογαμία μετατρέπεται σιγά σιγά, από περιστασιακή σε σταθερή, ο δεσμός του γάμου καθίσταται ιερός και διαμορφώνεται αποκλειστικά μονογαμικός, για να διατηρηθεί η ιδιοκτησία εντός τής πυρηνικής οικογένειας (Η σεξουαλική πολυγυνία ήταν καθολικά διαδεδομένη ως αναπαραγωγικό κοινωνικό πρότυπο μέχρι τη στροφή σε κοινότητες καθιστικής γεωργίας περίπου 7.000 χρόνια πριν)· και, τελικά, εγκαθιδρύεται ο θεσμός τής προίκας –στη νέα του μορφή, ως μετεξέλιξη μιας παλιότερης διαφορετικής πρακτικής–, συνήθως ως ηθική και όχι νομική υποχρέωση, επιτρέποντας έτσι τη μεταβίβαση της κληρονομιάς του δυαδικού ζεύγους σε παιδιά και των δύο φύλλων και όχι μόνο σε αυτά του θηλυκού γένους (αφού κάτοχος της περιουσίας θα γινόταν σταδιακά ο άνδρας), για να συντελεστεί εν συνεχεία η μετάβαση από το μητρικό στο πατρικό δίκαιο.

Στην προηγούμενη μορφή κοινωνικής οργάνωσης, τη μητρογραμμική, όπου η γυναίκα είχε τη δική της περιουσία και τη δική δύναμη επιρροής, τόσο στην ιδιωτική, όσο και στη δημόσια σφαίρα, παρατηρείται απουσία αυστηρής κοινωνικής ρύθμισης της σεξουαλικότητας, και η συγγένεια ανιχνεύεται μονάχα από την πλευρά τής μητέρας, «...τόσο το δικαίωμα στη διαδοχή, όσο και το κληρονομικό δίκαιο, μεταβιβάζονται διαμέσου τής θηλυγονικής γραμμής. Αυτό σημαίνει πως το αγόρι ή το κορίτσι ανήκαν στην οικογένεια, το «κλάν», ή την κοινότητα της μητέρας: το αγόρι διαδέχεται στις τιμές και την κοινωνική θέση τον αδελφό τής μητέρας και κληρονομεί την περιουσία όχι του πατέρα, αλλά του αδελφού τής μητέρας του» (Μπρονισλάβ Κάσπαρ Μαλινόφσκι, «Σεξουαλικότητα και καταπίεση στην πρωτόγονη κοινωνία»). Οι μορφές γάμου και το πρότυπο της οικογένειας (ως ιστορικός θεσμός, που η δομή και η λειτουργία του καθορίζεται από τον βαθμό ανάπτυξης της κοινωνίας στο σύνολό της), εξελίσσεται παράλληλα με την ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων και την αναδιάρθρωση των πρωτόγονων κοινωνιών, και παρόλο που το μητρικό δίκαιο διατηρείται για ευρύ χρονικό διάστημα, δεν παύει κι αυτό να μεταλλάσσεται. Από την εμφάνιση του ζευγαρωτού γάμου (που ανέτρεψε την αποκλειστική αναγνώριση της πραγματικής μητέρας, καθιστώντας φανερή και την ταυτότητα του πατέρα) εντός

τού πλαισίου τής μητρογραμμικής κοινωνικής διάρθρωσης, οδηγούμαστε σταδιακά στη μονογαμική οικογένεια, η οποία στηρίζεται στην ανδρική ηγεμονία και έχει «ρητό σκοπό τη γέννηση παιδιών που η πατρότητά τους να είναι αδιαφιλονίκητη, και η πατρότητα αυτή απαιτείται, γιατί αυτά τα παιδιά θα γίνουν μια μέρα οι άμεσοι κληρονόμοι τής πατρικής περιουσίας. Η μονογαμική οικογένεια διακρίνεται από το ζευγαρωτό γάμο με την πολύ μεγαλύτερη σταθερότητα του γαμήλιου δεσμού, που τώρα πια δε λύνεται με αμοιβαία συναίνεση. Τώρα, κατά κανόνα, μονάχα ο άντρας μπορεί να τον λύσει και να διώξει τη γυναίκα του» (Φ. Ένγκελς, «Η καταγωγή τής οικογένειας, τής ατομικής ιδιοκτησίας και τού κράτους»). Ως αποτέλεσμα, η μονογαμία επικρατεί καθολικά ως το μοναδικό αναπαραγωγικό πρότυπο και επιβάλλεται μέσω νόμων και πολιτιστικών αναφορών, προκειμένου να προστατευτεί ο ιδιωτικός πλούτος και η εξουσία των οικονομικά ισχυρών, παράγοντες που θα προκαλέσουν στον συνδυασμό τους και αναπροσαρμογή των μυθοθησκευτικών δοξασιών (που ολοκληρώνεται με το πέρασμα από τον πολυθεϊσμό στον μονοθεϊσμό), για να εδραιωθεί ένα αυστηρότερο ηθικό πλαίσιο πατριαρχικής κοινωνικής διαβίωσης.

Με την αποδόμηση του πρωτόγονου κοινωνικού συστήματος, μέσω τού ολοένα αυξανόμενου καταμερισμού εργασίας, την επικράτηση της ατομικής ιδιοκτησίας στα μέσα παραγωγής και στα προϊόντα τής εργασίας, και τη διακίνηση εμπορευμάτων διαμέσου τής αγοράς (το πέρασμα από την ανταλλακτική οικονομία στην νομισματική, το οποίο πραγματοποιείται στις αρχές τής πρώτης χιλιετίας π.Χ.)· δηλαδή, με το πέρασμα από την προταξική στην ταξική κοινωνία, όπου ένα τμήμα τής κοινότητας ιδιοποιείται το πλεόνασμα του παραγόμενου κοινωνικού προϊόντος, με αποτέλεσμα την απαρχή τής οικονομικής ανισότητας (συνέπεια της οποίας είναι η δημιουργία τού κράτους και η επιβολή από τους μηχανισμούς του, της κατάλληλης ιδεολογίας που συντηρεί τη δοσμένη κοινωνική διάρθρωση)· η πατριαρχία, θεμελιώνεται ως κοινωνικός θεσμός και οικονομική αναγκαιότητα, που υπηρετεί τους νέους όρους παραγωγής και τις σχέσεις που αυτοί διαμορφώνουν, για να προωθείται, όμως, και ως καθαρή ιδεολογία, μεταφέροντας από γενιά σε γενιά μοντέλα συμβίωσης, πρότυπα τεκνοποιίας, μοτίβα εργασίας, που υποστηρίζουν και δικαιολογούν τις εγκαθιδρυμένες και εξελισσόμενες ταξικές και έμφυλες διακρίσεις. Το πέρασμα από τις προταξικές γενοταγείς κοινωνίες και τους μητροκεντρικούς πολιτισμούς τού παλαιού κόσμου, στις ταξικές πατριαρχικές κοινωνίες που ακολούθησαν, είναι, φυσικά, μια εξέλιξη ύψιστης κοσμοϊστορικής σημασίας, αποτελώντας έναν ολοσχερή ανασχηματισμό τού τρόπου οργάνωσης της παραγωγής, τού τρόπου διάρθρωσης της κοινωνίας, και τού τρόπου τής πολιτισμικής θέμισής της, που είχε ως αποτέλεσμα την καθολική μεταμόρφωση της καθημε-

ρινής ζωή των ανθρώπων, αφού επέφερε «...τη διάσπαση μιας άλλοτε αταξικής κοινωνίας σε αφέντες και δούλους, σε πλούσιους και φτωχούς, ευγενείς και παρακατιανούς, καταπιεστές και καταπιεσμένους [...] τον κατακερματισμό μιας άλλοτε ενιαίας κοινωνίας των ίσων και ισότιμων, σε μια εξαχρειωμένη και εξαχρειωτική ταξική κοινωνία, που θα στηρίζεται στην καρκινωματική υπερπλάσια τού κρατικού μηχανισμού, τού κράτους δικαίου, που θα μπορεί να διατηρηθεί μόνο με τη βοήθεια του στρατού, της αστυνομίας και των φυλακών...» (Ερνέστος Μπόρνεμαν, «Πατριαρχία – η προέλευση και το μέλλον τού κοινωνικού μας ζητήματος»).

Το «παράλληλο» πέρασμα στην ταξική διαστρωμάτωση και την πατριαρχική διάρθρωση της κοινωνίας, από τη μια φαίνεται εύλογο και ευκόλως ερμηνεύσιμο, και από την άλλη παρουσιάζεται εξαιρετικά δυσεξήγητο, εγείροντας σημαντικές δυσκολίες στη διερεύνηση της σχέσης ανάμεσα στην οικονομική δομή των εκμεταλλευτικών κοινωνιών και τις πατριαρχικές δομές εξουσίας που οικοδομήθηκαν στο πλαίσιό τους (ένα πολυσύνθετο ζήτημα, που διαπερνά θεωρητικά τα δίπολα φύση-πολιτισμός, παραγωγή-αναπαραγωγή, βάση-εποικοδόμημα, πραγματικότητα-ιδεολογία). Η αντίληψη της πατριαρχίας ως αυτόνομη εξουσιαστική δομή που εξελίσσεται ιστορικά εντός διαφορετικών οικονομικών συστημάτων, σε σχέση εξάρτησης, αλλά, και σχετικής αυτονομίας απέναντί τους, οδηγεί στις μέρες μας στη σύλληψη ενός δυικού μοντέλου πατριαρχίας-καπιταλισμού το οποίο, φαίνεται, σε αρκετά σημεία, να αμφισβητεί και την κοινωνιολογική ανάλυση του μαρξισμού (Αφού ως σύλληψη δύναται να υπαινιχθεί ότι η εργατική τάξη δεν αποτελεί κύριο επαναστατικό υποκείμενο της ιστορίας, αλλά το γυναικείο φύλο αναδεικνύεται σε κύρια κοινωνική δύναμη ανατροπής τής καθεστηκυίας τάξης πραγμάτων. Ταυτόχρονα, αν η γυναικεία καταπίεση προκύπτει από ένα διαφορετικό σύστημα, από εκείνο που προκαλεί την ταξική καταπίεση, τότε, η ανατροπή τής ταξικής κοινωνίας δε θα σημαίνει και ταυτόχρονη ανατροπή των πατριαρχικών εξουσιαστικών δομών και, συνεπώς, μεγάλου μέρους τής κοινωνικής καταπίεσης). Σε κάθε περίπτωση, τα διλήμματα αυτά απαιτούν να αποσαφηνιστεί η συσχέτιση του υποτιθέμενα αυτοτελούς «πατριαρχικού συστήματος» με τα ταξικά οικονομικά συστήματα, και συγκεκριμένα τον καπιταλισμό, καθώς και να διερευνηθεί το ποιά είναι η υλική βάση τής πατριαρχίας –εφόσον αποτελεί αυτοτελές σύστημα– και το πώς επηρεάζεται αυτή από την ιστορική εξέλιξη και τους διαφορετικούς τρόπους οργάνωσης της παραγωγής και της οικονομίας.

Ο Ερνέστος Μπόρνεμαν, στην προσπάθειά του να εξετάσει ιστορικά την εξέλιξη των ανθρώπινων ερωτικών σχέσεων, και τη σύνδεση της πατριαρχίας με τον καπιταλισμό, «επιδιώκει να ανιχνεύσει τις κοινωνικές και οικονομικές εξελίξεις που οδήγησαν στην κατάρυση του μη-

τριστηκού καθεστώτος και στην εγκαθίδρυση της πατριαρχίας [...] να εντοπίσει τις επιπτώσεις που είχε το πατριαρχικό πραξικόπημα στη σεξουαλική ζωή και στις σχέσεις των δύο φύλων και να εξηγήσει γιατί η πατριαρχία συνδέεται με ένα ορισμένο στάδιο στην κοινωνική και οικονομική εξέλιξη της ανθρωπότητας, προορισμένη να εξαφανιστεί με την επικράτηση ενός ανώτερου τύπου κοινωνικής οργάνωσης και παραγωγής (του σοσιαλιστικού)» (Ερνέστο Μπόρνεμαν, «Πατριαρχία – η προέλευση και το μέλλον τού κοινωνικού μας ζητήματος»). Ως αποτέλεσμα, ο Ερνέστος Μπόρνεμαν συσχετίζει τα φαινόμενα της σεξουαλικότητας με την ταξική δομή από την οποία πηγάζουν, ανάγοντας το σεξουαλικό εποικοδόμημα στην κοινωνική του βάση, αναγνωρίζοντας, ωστόσο, τον ενεργητικό ρόλο που ασκεί το εποικοδόμημα επάνω στη διαμόρφωση και τη συντήρηση της κοινωνικής δομής, καθώς και τη δυναμική του σθεναρότητα, την ικανότητά του, δηλαδή, να προσαρμόζεται σε νέους υλικούς όρους (επιδρώντας επάνω τους, αφού έχει αναγκαστεί να εξελιχθεί λόγω αυτών) και να διαιώνίζεται τροποποιημένο. Σε τελική ανάλυση το ερώτημα: αν η πατριαρχία γέννησε τα εκμεταλλευτικά συστήματα, και παραμένει ένα ανεξάρτητο σύστημα αυτών, ή αν η πατριαρχία προέκυψε ως αποτέλεσμα της εγκαθίδρυσης των ταξικών συστημάτων, και ο καπιταλισμός τη συντηρεί ακόμη επειδή τον εξυπηρετεί, αναδιαμορφώνοντάς τη στο πλαίσιο της κεφαλαιοκρατικής εκμετάλλευσης, σαφέστατα και οφείλει να απαντηθεί. Εκείνο που πρέπει πρωτίστως να καταστεί σαφές, όμως, είναι πως η εξάλειψη της πατριαρχίας (ως νοοτροπία βαθιά ριζωμένη σε κάθε πτυχή τού πολιτισμού μας, η οποία αναπαράγεται ποικιλοτρόπως μέσω της γλώσσας, της τέχνης, των στερεοτυπικών κοινωνικών ρόλων, των αισθητικών αρχών, της εκπαίδευσης και της θρησκείας, προήλθε από μια προκαπιταλιστική εποχή, για να βρει στον κεφαλαιοκρατικό τρόπο παραγωγής την πιο οξυμένη και αντιδραστική της έκφραση, παρόλα τα δικαιώματα που κέρδισαν οι γυναίκες τον τελευταίο αιώνα), δε θα επιφέρει ταξική ισότητα, όπως και η ανατροπή τής ταξικής κοινωνίας δε θα προκαλέσει αυτόματα και την κατάλυση των πατριαρχικών δομών εξουσίας. Το ζητούμενο, σε κάθε περίπτωση, είναι η ολική χειραφέτηση του ανθρώπου και η εξάλειψη κάθε είδους διακρίσεων (ταξικών, έμφυλων, σεξουαλικών, φυλετικών, θρησκευτικών κ.λπ.), και θα ήταν βλακώδης αστοχία να παλεύει κανείς/καμιά για κατάργηση των έμφυλων διακρίσεων, χωρίς να αγωνίζεται για την ανατροπή τής ταξικής διάρθρωσης της κοινωνίας και την εξάλειψη της οικονομικής εκμετάλλευσης. Στον μακρύ δρόμο, λοιπόν, που έχουν να διαβούν οι αγωνιζόμενοι άνθρωποι, αυτόν που δε θα γνωρίσει ποτέ τερματισμό, η ανατροπή των κεφαλαιοκρατικών παραγωγικών σχέσεων και η κατάλυση των πατριαρχικών δομών, μπορεί να αποτελούν διαφορετικούς σταθμούς τής διαδρομής, αλλά εκτείνονται προς την ίδια κατεύθυνση, οδηγώντας από

το βασίλειο της ανάγκης, σ' εκείνο της πραγματικής ελευθερίας.

Σε απόσταση από κάθε κοινωνιοβιολογική προσέγγιση, που δεν αντιλαμβάνεται τον άνθρωπο ως το διαρκώς μεταβαλλόμενο προϊόν τής ιστορικής προόδου, αλλά ως κοινωνικοποιημένη ανατομική εξέλιξη των φυσικών του οργάνων (παραβλέποντας πως ακόμη και ο «φυσικός» καταμερισμός εργασίας με βάση το φύλο, επιβλήθηκε και από παράγοντες ανεξάρτητους της βιολογίας, οδηγώντας, έτσι, σε μια νατουραλιστική μεταφυσική αντίληψη για το «βιολογικό» φύλο –το οποίο δε συλλαμβάνεται στην ιστορικότητά του ως πάντοτε κοινωνικό–, αλλά, και σε μια μηχανιστική φυσικοποίηση της αιτιοκρατικής διασύνδεσης, θεμελιώνοντας το φύλο σε κάποια πηγαία φυσική ουσία, προωθώντας εντέλει μια αυθαίρετη διάκριση ανάμεσα «στο λεγόμενο βιολογικό φύλο, ως το υποτιθέμενο υπόστρωμα φύσης πάνω στο οποίο το κοινωνικό νόημα λαμβάνει χώρα, και στο κοινωνικό φύλο, ως το υποτιθέμενο εποικοδόμημα που ιστορικά έπεται και εγγράφεται πάνω στο προϋπάρχον θεμέλιο της φυσικής καταβολής», Αθηνά Αθανασίου, «Ζωή στο όριο – Δοκίμια για το σώμα, το φύλο και τη βιοπολιτική»)· και πέρα από κάθε μονομερές υλιστική αντίληψη που απολυτοποιεί τη δεσπόζουσα επίδραση του οικονομικού παράγοντα στην κοινωνική εξέλιξη, αρνούμενη τον καθοριστικό ρόλο των ιδεών, των θεσμών, τής πολιτικής κουλτούρας και των πολιτικών διεργασιών, απαιτείται διαλεκτική ανάλυση του τρόπου εξάρτησης της οικονομίας από το αντίστοιχό της εποικοδόμημα, καθώς αυτό προσαρμόζεται και ανακατασκευάζεται επάνω στον τρόπο οργάνωσης της παραγωγής, στο κάθε ιστορικά δοσμένο στάδιο ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων, προκαλώντας συνολική αναπροσαρμογή των κοινωνικών θεσμών, τού γάμου και τής οικογένειας, και ανασυγκροτώντας περαιτέρω τους κοινωνικούς ρόλους των φύλων. Το ιδεολογικό εποικοδόμημα διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση της υλικής βάσης τής κοινωνίας, και ο Ερνέστος Μπόρνεμαν, φτάνει στο σημείο να το χαρακτηρίσει ως το «πυρηνικό στάδιο» της μεταβατικής διαδικασίας που ξεκίνησε με τη «νεολιθική επανάσταση» για να ανασχηματίσει ταξικά τις ανθρώπινες κοινωνίες, το προϊστορικό «ανδροκρατικό πραξικόπημα» (που συντελείται με την κατάληψη της εξουσίας από τους άνδρες και τη συντριβή των γυναικοκεντρικών γενών του παλαιού κόσμου, για να επιβάλει το πατρικό δικαιο), γράφοντας μάλιστα: «...η καθυπόταξη της γυναίκας και του παιδιού από τον άνδρα είχε σπουδαιότερες επιπτώσεις από όσο η μετάβαση από τη δουλεία στον φεουδαλισμό ή από τον φεουδαλισμό στην αστική κοινωνία» (Ερνέστος Μπόρνεμαν, «Η πατριαρχία: η προέλευση και το μέλλον τού κοινωνικού μας συστήματος»). Εκείνο που μπορεί να ειπωθεί με βεβαιότητα, συνεπώς, είναι ότι οι κύριες αιτίες που έδρασαν συνδυαστικά ως μοχλοί αλλαγής στο πέρασμα από το πρωτόγονο κοινοτικό σύστημα στο δουλοκτη-

τικό (δηλαδή, η ατομική ιδιοκτησία, η ταξική κοινωνική διάρθρωση και η υποταγή της γυναίκας στον άνδρα), όχι μόνο δεν μπορούν να απομονωθούν αντιδιαλεκτικά, αλλά θα πρέπει πάντοτε να εξετάζονται στη διαρκή τους διασύνδεση και εξέλιξη· δεδομένου του γεγονότος πως δε σφράγισαν αποφασιστικά μόνο τον χαρακτήρα των δουλοκτητικών οικονομιών τής αρχαιότητας και τού πρώιμου μεσαίωνα (όπου εμφανίστηκαν και θεμελιώθηκαν), αλλά και τη μορφολογία τού φεουδαλισμού, και, κατ' επέκταση, δρομολόγησαν το πέρασμα στον κεφαλαιοκρατικό τρόπο παραγωγής και το αντίστοιχο πολιτιστικό του εποικοδόμημα.

Κωνσταντίνος Λίχνος

* Με αφορμή τα έργα: «Η πατριαρχία. Η προέλευση και το μέλλον τού κοινωνικού μας συστήματος», Ερνέστος Μπόρνεμαν, εκδόσεις MIET, Αθήνα, 2001, «Ο φόβος μπροστά στην ελευθερία», Έριχ Φρομ, εκδόσεις Μπουκουμάνης, Αθήνα, 1971, και «Ο οργανισμός και η Δύση. Ιστορία τής σαρκικής απόλαυσης από τον 16^ο αιώνα ως την εποχή μας», Ρομπέρ Μυσεμπλέ, εκδόσεις Μεταίχμιο, Αθήνα, 2007.

Το συνδικαλιστικό πρόβλημα ε' το αγροτικό ζήτημα στη Βουλγαρία

Ο ρόλος τού Κομμουνιστικού Κόμματος
ε' ο Γκεόργκι Δημητρόφ

Ήδη από το 1894, τέλη τού 19^{ου} αιώνα, υπό τις οργανωτικές φροντίδες τού τότε Σοσιαλδημοκρατικού κόμματος, ο κλάδος των τυπογράφων απέκτησε κεντρικό συνδικάτο και παραρτήματα σε περιοχές πέραν τού κέντρου τής Σόφιας. Ωστόσο, έπειτα από απεργιακές κινητοποιήσεις τού εν λόγω συνδικάτου, η λειτουργία του κατέρρευσε. Ο αυθορμητισμός υπήρξε η αιτία συρρίκνωσης και διάλυσης των περαιτέρω προσπαθειών του. Υπήρξε, ωστόσο, το πρώτο συνδικάτο των εργαζομένων τής χώρας. Το 1900 θα επιχειρηθεί η ανασυγκρότησή του και μαζί με το συνδικάτο των τυπογράφων, το αίτημα για συνδικάτα και σε άλλους κλάδους εργασίας κυριάρχησε, με επίκεντρο το αίτημα ενός κεντρικού συνδικάτου, που θα συνένωνε το σύνολο των κλαδικών συνδικάτων. Απόπειρες έλαβαν χώρα, αλλά ήταν αδύναμες, δεδομένης τής ισχνής ανάπτυξης της καπιταλιστικής παραγωγής στη χώρα. Οι μικρές και διάσπαρτες συνδικαλιστικές ομάδες είχαν πολιτιστικό χαρακτήρα και υπόβαθρο και δεν ένιωθαν την ανάγκη όπως ενωθούν πάνω σε επαγγελματική βάση. Ακόμα και τα συνδικάτα τής Σόφιας διακρίνονταν για την αβεβαιότητα και την οργανωτική αδυναμία τους όπως ανταποκριθούν στις απαιτήσεις τής εποχής. Η μόνη συνδικαλιστική οργάνωση που αναγνωριζόταν ήταν αυτή των τεχνιτών, με μικροαστικές συνήθειες, υπό την επιρροή τής μικρο-

Κωνσταντίνος Λίχνος

υπό την αιγίδα
του Φιλολογικού Ομίλου Ελλάδος

Μετανεωτερικήτητα & ρεαδισμός

φιλοσοφικό δοκίμιο

ΕΓ ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΓΡΑΦΗΜΑ

Οι καταπιεσμένοι που επαναστάτησαν
δεν μπόρεσαν ποτέ να ιδρύσουν
μια κοινωνία μη καταπιεστική.

Σιμόν Βέιλ

αστικής τάξης. Ταυτόχρονα, ο αγώνας μέσα στο Σοσιαλ-δημοκρατικό κόμμα ενάντια στην αστική επίδραση, παραμέρισε εν μέρει τον αγώνα τής συνδικαλιστικής ενοποίησης, είτε σε μία συνδικαλιστική ένωση, είτε σε μία γενική συνδικαλιστική ένωση. Ουσιαστικά, η ανάγκη δημιουργίας ενιαίας συνδικαλιστικής οργάνωσης επιβλήθηκε με τη διάσπαση με τους ρεβιζιονιστές και την ταχεία άνοδο του εργατικού κινήματος στα 1904. Ωστόσο, η γενική συνδικαλιστική ένωση ανέλαβε εξ αρχής λειτουργίες που δεν της αναλογούσαν, αλλά αντίθετα αποτελούσαν προέκταση των ανομοιογενών υποχρεώσεων και συνθέσεων των κλαδικών ενώσεων, γεγονός που, παρά τη σημασία την οποία απέκτησε στον δημόσιο χώρο η οργάνωση και ένωση του συνδικαλιστικού κινήματος της χώρας, δεν ήταν εντέλει σε θέση να εκτελέσει με επιτυχία τους στόχους και τους σκοπούς των διαφόρων συνδικαλιστικών φορέων στις τάξεις της.

Σταδιακά οι συνθήκες αλλάζουν: με την ανάπτυξη της καπιταλιστικής παραγωγής και τη μεταβολή τής φόρμας ορισμένων βιοτεχνιών, που πλέον μετατρέπονται σε καπιταλιστικές, ο αριθμός των εργοστασίων πολλαπλασιάζεται και μαζί του πολλαπλασιάζεται ο αριθμός των εργατών. Η μετακίνηση των εργατών από τη μία πόλη στην άλλη, από τη μία παραγωγική μονάδα στην άλλη, έδειξε πρακτικά στους εργάτες τον κοινό παρονομαστή των συμφερόντων τους. Πλέον, συνειδητοποιούν ότι ο αγώνας δεν αφορά μόνο το εκάστοτε μεμονωμένο αφεντικό, αλλά και τις βιομηχανικές και βιοτεχνικές ενώσεις τους. Οι τελευταίες αυτές πλαισιώνονται από την υποστήριξη του κράτους και των οργάνων του: αστυνομία, στρατός, εμπορικά και βιομηχανικά επιμελητήρια κ.ά. Στο μέτωπο αυτό οι εργάτες συνειδητοποιούν ότι η απάντησή τους μπορεί να έρθει οργανωμένα. Οι διάφορες απεργίες αναπτύσσονται τώρα κλιμακωτά, ανεβάζοντας κάθε τόσο το αγωνιστικό επίπεδο συνειδητοποίησης των εργατών. Είναι η στιγμή κατά την οποία η συνδικαλιστική ένωση των εργατών προχώρησε ένα βήμα παραπέρα, καθώς πια μετασχηματίζονται οι κλασικές ενώσεις από πολιτιστικές οργανώσεις σε συνδικάτα, με στόχο τη βελτίωση των όρων και συνθηκών εργασίας, σε ακατάπαυστη σύγκρουση με τ' αφεντικά. Βασική αδυναμία ο μετασχηματισμός των κλαδικών επαγγελματικών ενώσεων σε συνδικαλιστικές ενώσεις. «Για ν' αποκατασταθούν και να κατοχυρωθούν τα δικαιώματα της εργατικής τάξης, για ν' αποκρούσουμε τα χτυπήματα που καταφέρνει εναντίον μας η μπουρζουαζία, για να εξουδετερώσουμε την επίδρασή της ανάμεσα στους εργάτες και για ν' αποκτήσουμε καλύτερες συνθήκες ζωής για το βουλγαρικό προλεταριάτο, προκειμένου να μπορέσει ν' αγωνιστεί αποτελεσματικότερα, είναι ανάγκη να δημιουργηθούν συνδικαλιστικές οργανώσεις που να διαθέτουν συγκεκριμένες μεθόδους και δυνάμεις. Στον συνασπισμό τής μπουρζουαζίας που βρίσκεται στην εξουσία, πρέπει ν' αντιτάξουμε τον αδιάρρηκτο

συνασπισμό τής εργατικής τάξης κάτω από τη σημαία τής Σοσιαλ-δημοκρατίας. Απαραίτητη προϋπόθεση για τον σκοπό αυτόν είναι η ένωση των συνδικαλιστικών ομάδων και των εργατών, που είναι διασκορπισμένοι σ' όλη τη χώρα, σε συνδικαλιστικές ενώσεις» (σσ. 22-23).

Το πρόβλημα της οργάνωσης των συνδικαλιστικών ενώσεων είναι άμεσα συνδεδεμένο με τους σκοπούς, τον χαρακτήρα και τα καθήκοντά τους. Οι σοσιαλιστικές συνδικαλιστικές οργανώσεις, σε αντίθεση με εκείνες τής άμεσης αστικής επιρροής, έχουν ως βασικό σκοπό τον αγώνα για τη βελτίωση των συνθηκών εργασίας ανά επαγγελματικό κλάδο, μέσα στα πλαίσια της καπιταλιστικής διάρθρωσης της εργασίας, με τελικό στόχο την ολική κατάργηση της ίδια τής εκμετάλλευσης. Οι σοσιαλιστικές συνδικαλιστικές οργανώσεις δεν μπορούν να περιορίζονται σε τοπικής-εθνικής εμβέλειας αγώνες. Εκ των πραγμάτων υπερβαίνουν τα σύνορα της καπιταλιστικής κοινωνίας, συνειδητοποιώντας πως η ταξική αναμέτρηση είναι παντού κοινή και πως όσες βελτιώσεις κι αν πετύχει το συνδικαλιστικό κίνημα, δεν είναι σε θέση να καταργήσουν την αιτία τού κακού: την ιδιοκτησία και την αναρχία τής παραγωγής. Έτσι, οι συνδικαλιστικές οργανώσεις, ταυτόχρονα με τον αγώνα για μεταρρυθμίσεις στους χώρους δουλειάς, συμμετέχουν στον γενικό αγώνα τής εργατικής τάξης για την κατάργηση της δουλειάς τού μεροκάματου, για την απελευθέρωση τής δουλειάς, τον θρίαμβο του σοσιαλισμού. Απέναντι στο μέτωπο των εργατών υψώνεται το μέτωπο των ενωμένων δυνάμεων εξουσίας, μπουρζουάδων, οικονομικών και πολιτικών ελίτ, αστυνομία, στρατός, εκκλησία, εκπαιδευτικό σύστημα. Η μπουρζουαζία, αξιοποιώντας τη συγκεντρωτική δύναμη του αστικού κράτους, διαμορφώνει ένα ολικό πλέγμα περιορισμών και ελέγχων, υποβάλλοντας σε σειρά στερήσεων την εργατική τάξη, τόσο ώστε να μη συνειδητοποιεί εκείνη την κατάσταση την οποία βιώνει. Παράλληλα, μέσα από μεταρρυθμιστικές πρωτοβουλίες, επιχειρεί να διαφθείρει και να αποδιοργανώσει την εργατική τάξη. Μέσα σε αυτά τα πλαίσια το εργατικό κίνημα οφείλει να οργανωθεί εξίσου σε συγκεντρωτική βάση. Να οργανωθούν οι εργάτες κάτω από κοινή σημαία με ενιαία φωνή. Χρειάζεται να αντιτάξουν στις οργανωμένες δυνάμεις τής αστικής τάξης, τις οργανωμένες ενώσεις των εργατών. Οι παλιού τύπου ενώσεις των εργατών δεν ήταν σε θέση να αντιληφθούν τη θέση τού εργάτη στους όρους τής παραγωγής, ούτε και την κρατική πολιτική έναντι της καπιταλιστικής κοινωνικής οργάνωσης, και αυτό γιατί τα trade unions ήταν κλεισμένα στο επαγγελματικό πλαίσιο λειτουργίας τους και απέφευγαν προσεκτικά κάθε συμμετοχή στους πολιτικούς αγώνες τής χώρας. Ενδιαφέρονταν αποκλειστικά για τα επαγγελματικά προβλήματα του κλάδου τους, χωρίς γενικεύσεις. Αυτό επέτρεπε την αστική τάξη να μεταχειρίζεται τα trade unions ανάλογα με τα συμφέροντά της. Μπροστά στον κίνδυνο αυτές οι

μορφές οργάνωσης των εργατών να μετατραπούν σε μαχητικούς πυλώνες διεκδίκησης, δε δίστασαν ακόμη και να προχωρήσουν σε διάλυση ορισμένων εξ αυτών, έως και απαγόρευση της λειτουργίας τους. Ωστόσο, αυτή η κατασταλτική πολιτική, παράλληλα με τις νέες συνθήκες τής καπιταλιστικής ανάπτυξης και τού αγώνα μεταξύ εργασίας και κεφαλαίου, δεν είχε τα αναμενόμενα αποτελέσματα για την μπουρζουαζία. Ακόμη και δίχως την οργανωμένη παρουσία των συνδικάτων, λάμβαναν χώρα αυθόρμητες απεργίες, βίαιες σε πολλές των περιπτώσεων.

Στην Αγγλία, μπροστά στον αντίστοιχο κίνδυνο, η αστική τάξη προχώρησε σε σειρά παραχωρήσεων και προνομίων, τα πλεονεκτήματα των οποίων ευνοούσαν ουσιαστικά τους ειδικευμένους κυρίως εργάτες, διαμορφώνοντας ένα άτυπο στρώμα αριστοκρατίας τής εργατικής τάξης. Στο πλαίσιο αυτό καθιερώθηκαν συλλογικές συμβάσεις εργασίας με όρους και κανόνες αμοιβής, τη διάρκεια της εργάσιμης μέρας, τις μισθολογικές κλίμακες, ενώ ζωτικής σημασίας στην πρόσδεση εργατών και συνδικάτων στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής και κοινωνικής ζωής ήταν η συμμετοχή των εργατών στα κέρδη των επιχειρήσεων με τη μορφή των ποσοστών. Έτσι, οι καπιταλιστές κέρδισαν, αφενός, ένα μέγιστο ποσοστό παραγωγικότητας, αφετέρου, την αφοσίωση των εργατών στην παραγωγική διαδικασία και μόνο. Ουσιαστικά, οι καπιταλιστές με τον τρόπο αυτόν έδειχναν στους εργάτες πως η βελτίωση της θέσης τους στο κοινωνικό γίγνεσθαι είναι εφικτή όχι μέσα από τις απεργίες και την πάλη ενάντια στην καπιταλιστική εκμετάλλευση, αλλά μόνο μέσα από την αύξηση του κεφαλαίου ως προϊόν επέκτασης της παραγωγής και της συνακόλουθης αύξησης του κέρδους. Αποτέλεσμα αυτής της πολιτικής στην Αγγλία, τα συνδικάτα από μαχητικές οργανώσεις τής εργατικής τάξης, μετατράπηκαν σε μοχλούς ισορροπίας και ταξικής ειρήνης. Αντίστοιχα, αφού υιοθέτησαν θέσεις τού εθνικού κεφαλαίου, υποστήριξαν και τους ιμπεριαλιστικούς πολέμους τής Αγγλίας στον ανταγωνισμό με τον επιθετικό γερμανικό καπιταλισμό, με σκοπό να διατηρηθεί ο έλεγχος στις Ινδίες και άλλες αποικίες. Τα αγγλικά εργατικά συνδικάτα τέθηκαν εξ ολοκλήρου στην υπηρεσία τής ιμπεριαλιστικής και κερδοσκοπικής αστικής τάξης. «Ο οπορτουνισμός τού παρελθόντος και η υπάρχουσα συνδιαλλαγή στο εργατικό συνδικαλιστικό κίνημα, η πολιτική των συνδικάτων που περιοριζόταν μόνο και μόνο στον αγώνα για την καλύτερευση των όρων δουλειάς –μέσα στο πλαίσιο του καπιταλιστικού συστήματος– η στενότητα πνεύματος στο επαγγελματικό πλάνο, η μυωπία και η διαφθορά τής συνδικαλιστικής γραφειοκρατίας, η κατάρτιση των εργατικών μαζών μέσα στα συνδικάτα κάτω από ένα πνεύμα απόκτησης πλεονεκτημάτων κοινωνικού περιεχομένου, σύμφωνα με τις παλιές συμφωνίες με τους καπιταλιστές, όλα αυτά αναπτύχθηκαν και εκδηλώθηκαν με τον καλύτερο τρόπο στη διάρκεια του πολέμου, κάτω από τη

μορφή ενός εργατικού ιμπεριαλισμού που συνέτριψε τη διεθνή αλληλεγγύη τού προλεταριάτου, μεταμορφώνοντας τους εργάτες των διαφόρων χωρών σε θανάσιμους εχθρούς, που αλληλοσφάζονταν εξυπηρετώντας τους σκοπούς τού διεθνούς κεφαλαίου, που αποτελεί και τον κοινό τους εχθρό» (σελ. 49).

Ο δε πρώτος παγκόσμιος πόλεμος έφερε στο προσκήνιο το δίλημμα: είτε η ανθρωπότητα να περάσει σε νέες μορφές παραγωγής και κοινωνικής οργάνωσης, είτε να μείνει καθηλωμένη στο καθεστώς τής ιμπεριαλιστικής βαρβαρότητας. Και σε αυτές τις συνθήκες οι απόπειρες των συνδικάτων όπως καλύτερεύσουν τη θέση των εργατών στα προπολεμικά μισθολογικά επίπεδα, αποδείχτηκαν τελείως ανώφελες και ανεπαρκείς. Μέσα στο καπιταλιστικό σύστημα καμία βελτίωση δεν είναι μόνιμη και καθολική. Υπονομεύεται ολοένα τη θέση τού εργάτη στο όνομα του κέρδους. Αντίθετα, στόχος θα έπρεπε να είναι η πάλη για την κατάληψη της πολιτικής εξουσίας, δεδομένου του γεγονότος ότι η αντικατάσταση ενός κοινωνικού και παραγωγικού συστήματος είναι άμεσα συνυφασμένη με την πολιτική εξουσία. Η κατάργηση της καπιταλιστικής εκμετάλλευσης δεν μπορεί να συμβεί παρά μόνο αποσπώντας την πολιτική εξουσία τής αστικής τάξης απ' τα χέρια της, ένα ζήτημα που λύνεται μόνο μέσα από την κοινωνική επανάσταση. Το σύνθημα της ουδετερότητας των συνδικάτων υπήρξε μία κάλπικη πολιτικής τής μπουρζουαζίας μέσα στο συνδικαλιστικό κίνημα, με σκοπό να τα μετατρέψει σε στηρίγματα της κυριαρχίας τού καπιταλισμού. Αυτού του τύπου οι δολιότητες αντιμετωπίζονται στην πράξη μόνο μέσα από την ανάπτυξη της εργατικής πάλης, σαρώνοντας τις ψευδαισθήσεις περί ουδετερότητας και ανεξαρτησίας των συνδικάτων από την πολιτική οργάνωση και πάλη τού προλεταριάτου.

Στη συνειδητή αυτή πάλη ο Γκ. Δημητρόφ θα προβάλλει διαρκώς την αναγκαιότητα δημιουργίας ενιαίου μετώπου προκειμένου να αντιμετωπιστεί και ν' αναχαιτιστεί η συντονισμένη επίθεση του κεφαλαίου (μετά τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο). Ήδη το 1923 είχε καταγραφεί στη Βουλγαρία η αύξηση του κόστους ζωής με ταυτόχρονη μείωση της αγοραστικής αξίας τού εργατικού μεροκάματου. Βούλγαροι εργάτες απολύονται, ενώ στη θέση τους εισάγονται ξένοι ως φτηνά εργατικά χέρια, δημιουργώντας ανταγωνισμούς και συγκρούσεις εντός τής ίδιας της εργατικής τάξης. Το ωράριο παρατείνεται αυθαίρετα, ενώ η εργατική νομοθεσία εξευτελίζεται. Παράλληλα, καταργούν τους περιορισμούς στα κατώτατα όρια του χονδρεμπορίου και των χρηματιστηριακών αξιών, ενώ επιτρέπουν στους μεγαλογαιοκτημόνες να παρακάμπτουν τον νόμο περί εγγείων κτημάτων και να καρπώνονται τη σοδιά των χωρικών. Επίσης, καταργούν τον νόμο περί στέγης των εργατών, αυξάνονται οι τιμές σε είδη πρώτης ανάγκης για τις μάζες. Εξαγωγές τροφίμων και τελωνειακή πολιτική κατευθύνονται προς τη μεγέθυνση των καπιταλι-

στικών κερδών και όχι προς τη διατήρηση των εσωτερικών αποθεμάτων για την εσωτερική κατανάλωση. Σε αυτό το πλαίσιο το Κομμουνιστικό Κόμμα Βουλγαρίας πρότεινε τη δημιουργία ενός ενιαίου μετώπου με το Σοσιαλ-δημοκρατικό, το Αγροτικό και το Ριζοσπαστικό κόμμα, με στόχο την αναχαίτηση της επιθετικότητας του κεφαλαίου και του αστικού κράτους. Ενιαίο μέτωπο δε σήμαινε την εγκατάλειψη γενικών αρχών πάνω στις οποίες στηρίζονταν τα κόμματα αυτά, ούτε υπονόμευση της ταυτότητάς τους. Αντίθετα, σήμαινε την υιοθέτηση μίας κοινής και συγκεκριμένης αντικαπιταλιστικής πλατφόρμας για την άμυνα των εργαζομένων. Ο φασισμός υπήρξε το αποκούμπι τής ταξικής κυριαρχίας τού κεφαλαίου και τής αστικής εξουσίας. Ο φασισμός δε στρεφόταν εναντίον μόνο των κομμουνιστών προβάλλοντας τον «κομμουνιστικό κίνδυνο», αλλά και συνολικά εναντίον τού εργαζόμενου λαού. Αντικειμενικός του σκοπό υπήρξε η προάσπιση των συμφερόντων επίθεσης του κεφαλαίου, η εδραίωση της εκμετάλλευσης, η καταλήστευση των λαϊκών μαζών απ' την καπιταλιστική μειοψηφία. Συνεπώς, μπροστά στον κίνδυνο που συνεπαγόταν η ενεργοποίησή του (βλ. το παράδειγμα της Ιταλίας) το κοινό ζωτικό συμφέρον των εργαζόμενων μερών και των οργανώσεών τους επέβαλε, τη στιγμή εκείνη, την υπεράσπιση, με συντεταγμένη προσπάθεια, των ελευθεριών και των δικαιωμάτων τού λαού. Φυσικά, σε αυτό το ενιαίο μέτωπο κεντρικό πρόβλημα ήταν αυτό της εξουσίας, βασισμένο στο ερώτημα: Σε ποιόν πρέπει να ανήκει η εξουσία στη χώρα. Απ' την πλευρά των καπιταλιστικών η λύση είναι απλή: διατήρηση πάση θυσία των κεκτημένων τους. Εξάλλου, οι καπιταλιστές ενδιαφέρονται για το ατομικό τους συμφέρον και την ιδιοκτησία τους, τη διεύρυνση της εκμετάλλευσης και της άσκησης της εξουσίας. Στόχος τους η εγκαθίδρυση μέσα στη χώρα μίας διέυθυνσης που θα ρυθμίζει τα κέρδη των τραπεζών και των μετοχικών ταμείων, του χρηματιστηρίου, των βιομηχανικών ενώσεων, τού εμπορικού επιμελητηρίου κ.λπ. Συνεπώς, η καπιταλιστική λύση τής πολιτικής κρίσης οδηγεί αναπόφευκτα στη στρατιωτική φασιστική δικτατορία ενάντια στον λαό. Η άλλη λύση, η λαϊκή λύση τής πολιτικής κρίσης, συνεπάγεται το πέρασμα της εξουσίας στα χέρια των εργατών. Μία λύση η οποία θα οδηγήσει την πολιτική, οικονομική, κοινωνική και πολιτιστική ζωή τής χώρας στην κατοχύρωση των δικαιωμάτων, των ελευθεριών, τής ζωής, τής ευημερίας και τής ειρήνης τού εργαζόμενου λαού. Σε αυτήν την κατεύθυνση το ενιαίο εργατικό μέτωπο έχει ως σκοπό να συνενώσει τις προσπάθειες του προλεταριάτου κι όλων των άλλων ομάδων εργαζομένων στην παρούσα καπιταλιστική πραγματικότητα, να περιφρουρήσει τα συμφέροντά τους. Στόχος η αποδέσμευση των εργαζόμενων μαζών από την κηδεμονία τής μπουρζουαζίας, που σταθεροποιεί τις ταξικές σχέσεις και πετυχαίνει την υλοποίηση των συμφερόντων της, σέρνοντας το προλεταριά-

το στην ουρά της. «Η συμμορία των τραπεζιτών, των στρατηγών και των προφεσώρων, που με το πραξικόπημα ενάντια στην Αγροτική Ένωση είδαν να συντρίβεται και η μαζική οργάνωση των Βούλγαρων αγροτών, ανάλαβε να προετοιμάσει τις απαραίτητες συνθήκες για τη συντριβή και του εργατικού κινήματος: Το Κομμουνιστικό Κόμμα, τα εργατικά συνδικάτα, την εργατική ομοσπονδία, την οργάνωση της Νεολαίας, καθώς και τον εργατικό Τύπο, που διαβαζόταν πλατιά και είχε δυο φορές μεγαλύτερη κυκλοφορία απ' όλες μαζί τις αστικές και σοσιαλδημοκρατικές εφημερίδες» (σσ. 170-171).

Απ' όλα τα παραπάνω ο Γκ. Δημητρόφ υπογράμμιζε την αναγκαιότητα συμμαχίας εργατών-αγροτών. «Οι αγρότες, οι εργάτες και οι καταπιεσμένες εθνότητες των Βαλκανίων κι όλων των άλλων χωρών, θ' αντλήσουν από τις σκληρές δοκιμασίες που χτύπησαν τον εργαζόμενο βουλγαρικό λαό, απ' την αποτυχία τού πειράματος της κυβέρνησης στη Βουλγαρία, απ' τα μοιραία σφάλματα της Αγροτικής Ένωσης και του Κομμουνιστικού Κόμματος, με λίγα λόγια, απ' το βουλγαρικό δίδαγμα, θ' αντλήσουν πολύτιμα μαθήματα σχετικά με τον μόνο σωτήριο δρόμο που πρέπει ν' ακολουθήσουν για τον δικό τους απελευθερωτικό αγώνα» (σελ. 176).

Αντώνης Ε. Χαριστός

*Με αφορμή το έργο «Γκεόργκι Ντιμιτρόφ. Εκλεκτά έργα», τόμος πρώτος, εκδόσεις Αρίων, Αθήνα, 1975.

Η βία ως αναγκαιότητα

Το παράδειγμα της τελωνειακής ένωσης της Πρωσίας

Ήδη από την εποχή τής δουλείας η χρήση των δούλων προϋπέθετε από τη μια πλευρά την ύπαρξη εργαλείων και αντικειμένων αναγκαίων για την εργασία του, και από την άλλη πλευρά τα μέσα για την επιβίωσή του. Για να γίνει εφικτή η δουλεία, επομένως, απαιτούσαν η ύπαρξη μιας ορισμένης βαθμίδας παραγωγής και κατανομής τής εργασίας. Για να μετατραπεί η εργασία τού δούλου σε καθολικό γνώρισμα μιας κοινωνικής οργάνωσης ήταν αναγκαία η συσσώρευση πλούτου και το εμπόριο. Στις αρχαίες πρωτόγονες κοινότητες, με την κοινή ιδιοκτησία, η δουλεία διαδραμάτιζε δευτερεύοντα ρόλο, όπως και στην πρωτόγονη Ρώμη, με την πλειοψηφία τού πληθυσμού ν' απασχολείται σε αγροτικές εργασίες. Αντίθετα, όταν το εμπόριο της Ρώμης τη μετέτρεψε σε παγκόσμια ηγεμονική δύναμη και η ιδιοκτησία συγκεντρωνόταν ολοένα στην ολιγάριθμη τάξη των πλουσίων γαιοκτημόνων, η δουλεία εκτόπισε την εργασία των αυτόνομων αγροτών. Η υποταγή τής μάζας των δούλων προϋποθέτει για τον δουλοκτήτη ότι κατέχει τα μέσα εργασίας που χωρίς αυτά δε θα μπορούσε

να αξιοποιήσει τον υποδουλωμένο, διαθέτοντας παράλληλα και τα ελάχιστα δυνατά μέσα συντήρησης προκειμένου να τον κρατά στη ζωή. Έτσι, η ατομική ιδιοκτησία δεν εμφανίζεται στο προσκήνιο της ιστορίας ως προϊόν βίας και ληστείας, αλλά ως προέκταση περιορισμένη αρχικά σε αντικείμενα της πρωτόγονης κοινότητας. Όσο περισσότερο τα προϊόντα της κοινότητας παίρνουν τη μορφή εμπορεύματος, όσο δηλαδή δεν παράγονται για την προσωπική χρήση του παραγωγού, τόσο η συσσώρευση πλούτου διακρίνει μεταξύ τους τα μέλη της κοινότητας, υπονομεύοντας την κοινή ιδιοκτησία της κοινοτικής γης και επιφέροντας ριζικές μεταβολές με κατεύθυνση τη μετατροπή της κοινότητας σε χωριό μικροϊδιοκτητών. Όπου αποκτά υπόσταση η ατομική ιδιοκτησία είναι αποτέλεσμα της αλλαγής σχέσεων παραγωγής και ανταλλαγής, γεγονός το οποίο υπηρετεί την αύξηση της παραγωγής και τη διεύρυνση του εμπορικού δικτύου. Η εξέλιξη αυτή εξηγείται με οικονομικούς όρους, δίχως να χρειαστεί κανείς να καταφύγει στη ληστεία και τη βία ή σε οποιαδήποτε άλλη μορφή πολιτικής παρέμβασης. Είναι η πορεία ανέλιξης της αστικής τάξης. Η πορεία κυριαρχίας της αστικής τάξης είναι ο ταξικός αγώνας ενάντια στη φεουδαρχική αριστοκρατία, είναι ο αγώνας της πόλης ενάντια στο χωριό, η πάλη της βιομηχανίας ενάντια στη γαιοκτησία, της οικονομίας του χρήματος ενάντια στη φυσική οικονομία. Σε αυτό το πλαίσιο ο αγώνας της αστικής τάξης πήρε τη μορφή της βιομηχανικής επέκτασης, ούσα η ίδια προϊόν της μανιφακτούρας και τού εμπορίου. «Τί φανερώνει ακριβώς σαν πρωταρχικό στοιχείο της ίδιας της βίας; Η οικονομική δύναμη, το γεγονός να διαθέτει κανένας τα μέσα ισχύος της μεγάλης βιομηχανίας. Η πολιτική βία στη θάλασσα, που στηρίζεται στα σύγχρονα πλοία μάχης, αποδειχνει πως δεν είναι καθόλου άμεση, μα οφείλεται ακριβώς στη μεσολάβηση της οικονομίας της ισχύος, στην υψηλή απόδοση της μεταλλουργίας, στον έλεγχο που ασκείται πάνω σ' επιδέξιους τεχνικούς και σ' αποδοτικά ανθρακωρυχεία». (σελ. 30).

Από την Ινδία έως την Ιρλανδία η πρώιμη εκμετάλλευση της γης γινόταν συνολικά από την κοινότητα της φυλής ή του χωριού. Αυτή η εκμετάλλευση είτε είχε τη μορφή της από κοινού καλλιέργειας της κοινοτικής γης, είτε αυτή μοιραζόταν σε αγροτικούς κλήρους, διατηρώντας υπό κοινό έλεγχο δάση και βοσκοτόπια. Είναι χαρακτηριστικό πως στην Ανατολή, όπου γαιοκτήμονες είναι η κοινότητα ή το κράτος, λείπει απ' τη γλώσσα η λέξη «γαιοκτήμονες». Σε ένα πρώτο επίπεδο κυριαρχεί μία ορισμένη ισότητα των όρων ζωής κι ένα είδος ισότητας στην κοινωνική θέση των αντίστοιχων οικογενειών. Σε κάθε τέτοια περίπτωση υπάρχουν κοινά κοινοτικά συμφέροντα. Ορισμένα εξ αυτών ανατίθενται σε ξεχωριστά άτομα ή ομάδες ατόμων υπό την επίβλεψη της κοινότητας: αφορά εκδίκαση διαφορών, καταστολή αυθαιρεσιών όλων όσων με πράξεις υπερβαίνουν τα δικαιώματα που ορίζει η

κοινότητα, καθώς και θρησκευτικές λειτουργίες. Παρόμοιες υπηρεσίες και δικαιοδοσίες γνωρίζουν όλες οι κοινότητες από τις πρωτόγονες έως και τις αρχαίες κοινότητες της Γερμανίας κ.λπ. Αυτοί οι λειτουργοί είναι εφοδιασμένοι με σειρά απολύτων εξουσιών, αντιπροσωπεύοντας τα προοίμια της κρατικής εξουσίας. Με την αριθμητική μεγέθυνση του πληθυσμού οι ανταγωνισμοί μεταξύ των κοινοτήτων πολλαπλασιάζονται, ενώ η ενσωμάτωσή τους σε νέα σύνολα, με νέες απαιτήσεις, προκαλούν με τη σειρά τους καινούργιο καταμερισμό εργασίας, νέα όργανα ελέγχου και καταστολής. Το σημαντικό σε κάθε περίπτωση να κατανοήσουμε είναι το γεγονός ότι παντού στη βάση της πολιτικής κυριαρχίας αντιστοιχεί μία κοινωνική λειτουργία, και ότι η πολιτική κυριαρχία επιβίωσε μόνο όταν ανταποκρίθηκε στις αναγκαίες της κοινωνικής λειτουργίας. Παράλληλα με αυτήν την ταξική διαίρεση, στην υπαίθρο χώρα ο πρωτόγονος καταμερισμός εργασίας, μέσα στην οικογένεια, επέτρεψε την πρόσληψη ξένων εργατικών χεριών, για την κάλυψη των αναγκών της παραγωγής. Η παραγωγικότητα τώρα είχε φτάσει στο σημείο να υπερβαίνει την απλή συντήρηση του παραγωγού. Τα μέσα για τη συντήρηση των ξένων εργατών υπήρχαν, όπως υπήρχε και το εργατικό δυναμικό που θα κάλυπτε αυτές τις νέες θέσεις εργασίας. Πλέον, η εργατική δύναμη απέκτησε αξία. Αυτές οι νέες εργατικές δυνάμεις υπήρξαν προϊόν πολέμων, ληστρικών και κατακτητικών. Τώρα πια η βία στρατολογείται στις απαιτήσεις της οικονομικής πραγματικότητας. Η δουλεία ανακαλύπτεται και σύντομα θα αποτελέσει κυρίαρχη μορφή εργασίας. Μέσω αυτής λαμβάνει χώρα ένας πρώιμος καταμερισμός εργασίας μεταξύ βιομηχανίας και υπαίθρου. Στο εξής, κάθε πολιτική βία λειτουργεί ως προέκταση οικονομικής λειτουργίας κοινωνικού χαρακτήρα και αναπτύσσεται μετασχηματίζοντας τα μέλη των παλιών, πρωτόγονων, κοινοτήτων σε ατομικούς παραγωγούς.

Στην εξέλιξη του καταμερισμού εργασίας και της υπέρβασης των περιορισμών που το κοινοτικό σύστημα επέβαλλε, ήταν ο έμπορος και ο βιοτέχνης που κίνησαν την επιθυμία=ανάγκη για ενοποίηση των αγορών τους, αντικαθιστώντας το μωσαϊκό κατακερματισμένων κρατών από μία ενιαία κρατική οντότητα. Το παράδειγμα της Πρωσίας είναι χαρακτηριστικό: η τελωνειακή ένωση ήταν ζωτικής σημασίας για την υπόστασή της. Η σύστασή της υπήρξε το αποτέλεσμα συσπείρωσης της αστικής τάξης των μικρών και μεσαίων κρατιδίων. Όσο περισσότερο επεκτεινόταν η τελωνειακή ένωση, τόσο περισσότερα κρατίδια ενσωματώνονταν στον πολιτικό σχηματισμό τού Πρωσικού κράτους. Στο πλαίσιο αυτό η μικροαστική τάξη αποτελούταν από τα υπολείμματα των χειροτεχνών τού Μεσαίωνα, από αστούς που είχαν εκπέσει και όσους χωρίς ιδιοκτησία κατάφεραν να ανέλθουν στο επίπεδο των μικρεμπόρων. Με την ανάπτυξη της μεγάλης βιομηχανίας η μικροαστική τάξη από-

λεσε οτιδήποτε της είχε απομείνει ως σταθερά. Αλλαγή επαγγέλματος και περιοδικές κρίσεις έγιναν ο κανόνας. Όσον αφορά τους εργάτες γης, ένα μεγάλο ποσοστό εργαζόνταν σε καθεστώς ημι-δουλοπαροικίας, ενώ στους εργάτες των πόλεων η προλεταριοποίηση εκτεταμένων πληθυσμιακών ομάδων από τη βιομηχανία όξυνε τις αντιθέσεις μεταξύ κεφαλαιοκρατών και εργατών. Ταυτόχρονα, στην Πρωσία θα εισαχθούν τα πρώτα δείγματα αυτοδιοίκησης, με σκοπό να εξαλειφτούν τα τελευταία υπολείμματα της φεουδαρχίας, ούσα το νέο αυτό σχήμα υπό τον έλεγχο του κράτους και του γραφειοκρατικού μηχανισμού του. Η εξουσία των γιούνγκερ αναβλήθηκε με νέα μορφή μέσω της δημιουργίας των έγγειων αυτόνομων περιοχών, που στο εσωτερικό τους ο ιδιοκτήτης γης ήταν παράλληλα και επόπτης της περιοχής με αρμοδιότητες ενός δημάρχου μιας αγροτικής περιοχής, ή διορίζει ο ίδιος τον επόπτη. Πλέον, στον διπτό αυτόν ρόλο αποκαταστάθηκε η αστυνομική εξουσία και η διοικητική επίσης. Μολονότι το φεουδαρχικό προνόμιο του προσώπου αφαιρέθηκε, εντούτοις το ίδιο αυτό προνόμιο μεταβιβάστηκε στην τάξη των γαιοκτημόνων συνολικά. Με παρόμοιο τρόπο στην Αγγλία οι μεγαλογαιοκτήμονες μετατράπηκαν σε ειρηνodίκες, σε αυθέντες και υπεύθυνους της αγροτικής διοίκησης, της αστυνομίας και των κατώτερων δικαστικών δικαιοδοσιών.

Αντώνης Ε. Χαριστός

*Με αφορμή το έργο τού Φρ. Ένγκελς, «Ο ρόλος της βίας στην ιστορία», εκδόσεις Μπάϋρον, Αθήνα, 1974.

Ομοιότητα και ετεροτοπία

δύο αντίρροπες και συνυπάρχουσες έννοιες στο έργο τού Μισέλ Φουκώ

Οι δυτικές κοινωνίες –ήδη από τα τέλη τού 16^{ου} αιώνα– προσλαμβάνουν θετικά την ομοιότητα, τις οριστικές συγκροτήσεις και κατηγοριοποιήσεις και έτσι δρουν και σκέφτονται με βάση αυτές. Οι διαφορές υπόκεινται σε έλεγχο, οργάνωνονται σε δίκτυα και παρουσιάζονται ορθολογικά, χάνοντας, δηλαδή τον ιδιάζοντα χαρακτήρα τους. Ο Μ. Φουκώ εξηγεί πώς τα λεκτικά ίχνη, τα οποία ομαδοποιούνται επιτελεστικά και όχι a priori σε ομοιογενείς τομείς, δημιουργούν τάξεις, δομές και σταθερές. Σ' αυτό το πλαίσιο το υποκείμενο και ο άνθρωπος δεν αποτελούν τον πυρήνα, αλλά αναζητείται η ουσία της γνώσης, τού σημείου, της γλώσσας· το είναι των πραγμάτων –σε αντίθεση προς τον εμπειρισμό– αναζητείται η βαθύτερη ουσία των πραγμάτων.

Στην προσέγγιση του Μ. Φουκώ, στο πόνημα «Λέξεις και Πράγματα», υπάρχουν τέσσερις βασικές διαδικασίες-αρθρώσεις που υποδηλώνουν αυτήν την ομοιότητα. Αρχικά, η *convenientia* (σελ. 46). Τα πράγματα πλησιάζουν το ένα το

άλλο, οι άκρες τους ακουμπούν και μεταφέρουν το ένα στο άλλο τις ιδιότητές του, προσομοιάζουν, δηλαδή, το ένα στο άλλο. Η γειτνίαση οδηγεί στην ομοιότητα. Η *convenientia* είναι συνδεδεμένη με τον χώρο. Θα μπορούσαμε, σύμφωνα με τον Μ. Φουκώ, να φανταστούμε τον κόσμο σαν μια αλυσίδα απαρτιζόμενη από πολλούς κρίκους που αλληλοσυνδέονται, ενώ στα δύο άκρα βρίσκονται ο θεός και η ύλη. Έτσι, σε μια αλυσίδα κρίκων, αν κουνηθεί ο ένας θα προκαλέσει ταλάντωση και στους υπόλοιπους. Η δεύτερη είναι η *aemulatio* (σελ. 48) -η άμιλλα- η οποία δε συνδέεται με τον χώρο, αλλά λειτουργεί εξ αποστάσεως με βάση μια ομοιότητα χωρίς άμεση χωρική επαφή – σαν ένα κάτοπτρο. Οι δυο αντανακλώμενες μορφές δεν είναι αδρανείς, αλλά η μια πιο ισχυρή επηρεάζει την πιο ανίσχυρη. Η τρίτη μορφή είναι η αναλογία (σελ. 50), η οποία συνδέεται με τις δύο προηγούμενες και οι ομοιότητες που πραγματεύεται δεν είναι ορατές. Χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι η σχέση ανθρώπου και γης και άστρων και ουρανού. Η αναλογία μπορεί να αντιστραφεί και αυτή η ιδιότητα την εμπλουτίζει και την ενδυναμώνει (όπως αναφέρει ο Μ. Φουκώ το φυτό είναι ένα ζώο με το κεφάλι προς τα κάτω). Ένα κορεσμένο σημείο από αναλογίες είναι ο άνθρωπος· μπορεί να παραλληλιστεί με τον ουρανό, τα ζώα, τα φυτά. Ο χώρος των αναλογιών είναι χώρος ακτινοβολίας, έτσι ο άνθρωπος ενεργεί και βλέπει παντού τον εαυτό του. Η τέταρτη μορφή καθορίζεται από την ενέργεια των συμπαθειών (σελ. 53). Δεν υπάρχει καμία τελεολογική και προδιαγεγραμμένη πορεία στην ανάπτυξη συμπάθειας ανάμεσα σε δύο μορφές. Λειτουργεί η ενέργεια αυτή ως αρχή κινητικότητας με δύναμη να ενσωματώνει, να αφομοιώνει τα πράγματα, σε σημείο που τα τελευταία να χάνουν την ατομικότητά τους, το ίδιο του χαρακτήρα τους. Η ενέργεια των συμπαθειών παραπέμπει στο όλο και εντεινόμενο φαινόμενο της μαζοποίησης, απορρέουσα από την παγκοσμιοποίηση. Παρατηρείται η εξομείωση στον τρόπο συμπεριφοράς, στις συνήθειες σε ατομικό επίπεδο και σε συλλογικό επίπεδο, η εξαφάνιση των ιδιαίτερων πολιτισμικών αγαθών των λαών. Απέναντι σ' αυτήν την καταλυτική δύναμη, αν δεν υπήρχε μια αντίρροπη δύναμη, όλα θα εξομοιώνονταν. Αυτή η δύναμη είναι η αντιπάθεια.

Χάρη στις δύο αυτές αντίρροπες δυνάμεις –συμπάθεια και αντιπάθεια– διατηρείται η ταυτότητα των πραγμάτων, τα οποία πλησιάζουν το ένα κοντά στο άλλο, χωρίς να χάνουν τη μοναδικότητά τους. Υπ' αυτή τη λογική, τα πράγματα αυξάνονται, αναπτύσσονται, αναμειγνύονται και πεθαίνουν σε έναν αχανή χώρο και χρόνο. Ο Μ. Φουκώ, αντλώντας από την προσωκρατική φιλοσοφία για τη δημιουργία του κόσμου, αναφέρεται σε τέσσερα στοιχεία (νερό, αέρας, φωτιά,

γη), που είναι από μόνα τους απλά και έχουν χωριστές ιδιότητες, που ενώνονται και αναμειγνύονται βάσει συμφωνιών και διαφωνιών κατά το παράγγελμα του Δημιουργού. Δημιουργούν, έτσι, ένα σύστημα, όχι κλειστό, αλλά με ένα άνοιγμα, μέσω του οποίου οι ομοιότητες γίνονται έκδηλες. Χάρη στις προαναφερθείσες δυνάμεις υποδεικνύεται η ανάγκη αναδίπλωσης του κόσμου, τα πράγματα δείχνουν τους δρόμους τής ομοιότητας, από πού διέρχονται, αλλά δε μας φανερώνουν τον τρόπο που την αναγνωρίζουμε. Γι' αυτό απαιτείται ένα σημάδι, για να την αναγνωρίσουμε. Αυτό είναι το *σημειογράφημα*. Για να κατανοήσουμε την ομοιότητα πρέπει να προσεγγίσουμε τα σημεία και να τα αποκρυπτογραφήσουμε – κάτι σαν το σημαίνον και σημαινόμενο του Saussure. Αν δεν υπήρχε το σημαίνον, δε θα κατανοούσαμε τη συνάφεια ανάμεσα σε ένα φάρμακο και στη βοήθειά του, για την αντιμετώπιση κάποιας ασθένειας. Επομένως, οφείλουμε να εστιάσουμε σ' αυτή τη γλώσσα των σημείων και την αποσυμβολοποιήσουμε, ώστε ν' ανακαλύψουμε το σημαινόμενο.

Η γλώσσα, κατά τον Μ. Φουκώ, στη διάρκεια του 16^{ου} αιώνα, συνδέεται άρρηκτα με τη φύση, καθώς οι λέξεις αντικατοπτρίζουν τα πράγματα του φυσικού κόσμου και βοηθούν στον εντοπισμό των *προσομοιοτήτων* και των *σημειογραφημάτων*. Κατά τον Ramus, η γραμματική διακρινόταν σε δύο μέρη, την *ετυμολογία* -το εσωτερικό νόημα των γραμμάτων, των συλλαβών και των λέξεων –και τη *σύνταξη*– τη συμφωνία των συντακτικών όρων μεταξύ τους. Οι λέξεις, δηλαδή, κρίνονται από τις εσωτερικές τους ιδιότητες και όχι από τον αναπαραστατικό τους χαρακτήρα, ο οποίος θα έρθει στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος κατά τον 17^ο και 18^ο αιώνα. Κατά τον Μ. Φουκώ, η γλώσσα, στην πρώτη της μορφή, ήταν ένα σημείο των πραγμάτων, κάτι σαν ιδιότητα των πραγμάτων. Η διασύνδεση αυτή με βάση την ομοιότητα κατέρρευσε στη Βαβέλ. Παρόλα αυτά, η γλώσσα παραμένει ως τόπος μεταφορικά όπου η αλήθεια εκδηλώνεται και αποκαλύπτεται. Οι διάφοροι τρόποι με τους οποίους οι λαοί γραφούν, από τα δεξιά προς τα αριστερά, από τα αριστερά προς τα δεξιά, από πάνω προς τα κάτω και από κάτω προς τα πάνω, εκφράζουν τα μυστήρια διασταύρωσης του κόσμου.

Βασικό σταθμό στη σχέση μεταξύ λέξεων και πραγμάτων αποτέλεσε η γραφή. Μάλιστα, όπως η υποστηρίζει ο Μ. Φουκώ, η γραφή είναι προτερόχρονη της λαλιάς, γεγονός βέβαια το οποίο αποδομείται από τη σύγχρονη γλωσσολογία, η οποία τονίζει την προτεραιότητα του προφορικού έναντι του γραπτού λόγου, ιστορική, δομική, λειτουργική και βιολογική. Ιστορική, καθώς στις ανθρώπινες κοινωνίες οι άνθρωποι για χιλετίες επικοινωνούσαν προφορικά και όχι γραπτά. Δομική, καθώς όλα τα συστήματα γραφής

βασίζονται εμφανώς σε μονάδες του προφορικού λόγου. Τα αλφαβητικά συστήματα στηρίζονται στους «φθόγγους», τα συλλαβικά στις «συλλαβές» και τα ιδεογραφικά στις «λέξεις», άρα όλα ανάγονται στον προφορικό λόγο, σε διαφορετικά κάθε φορά επίπεδα. Βιολογική, καθώς το παιδί κατακτά τη γλώσσα στην προφορική της μορφή και αργότερα μαθαίνει να γράφει στο πλαίσιο της σχολικής εκπαίδευσης. Τέλος, λειτουργική, καθώς ο προφορικός λόγος χρησιμοποιείται ευρύτερα από ό,τι ο γραπτός. Ο τελευταίος χρησιμοποιείται στις περιπτώσεις εκείνες που είναι αδύνατη η άμεση επικοινωνία με τη χρήση τού προφορικού, αλλά και για την καταγραφή και αποθήκευση των πληροφοριών (αρχεία, επίσημα έγγραφα, επιστημονική γνώση) (Φιλιππάκη-Warburton, 1992).

Ο Μ. Φουκώ αναφέρει την αντίληψη προ της Αναγέννησης ότι η γλώσσα ταυτίζεται με τα πράγματα· και τα δύο βασίζονται στις διαχρονικές ομοιότητες και ανάγονται σε έναν πρώτο λόγο-γνώση τού προσόμοιου. Στα τέλη τής Αναγέννησης η γλώσσα ανάγεται σε αναπαραστατικό σύστημα, δεν ταυτίζεται με την υλική φύση των πραγμάτων, κι έτσι η βαθιά συνάφεια-συνένωση των λέξεων και των πραγμάτων παύει πια να υφίσταται. Αυτή η διάρρηξη της σχέσης οδηγεί στην αναδιοργάνωση του πολιτισμού. Αυτό που κατά τον Μ. Φουκώ και κατά μια έννοια διατηρεί το είναι τής γλώσσας και την εσωτερική σύνδεση με τα πράγματα είναι πλέον η λογοτεχνία.

Προχωρώντας στο κεφάλαιο που κατονομάζει ως *Αναπαράσταση*, ο Μ. Φουκώ χρησιμοποιεί ως παράδειγμα τον Δον Κιχώτη για να αναφερθεί στη σκέψη τού 17^{ου} και 18^{ου} αιώνα. Οι λέξεις παύουν να συνδέονται σε επίπεδο ουσίας με τα πράγματα και τη φύση. Οι λέξεις αποτελούν μια αναπαράσταση του κόσμου. Οι *προσομοιοτήτες* παύουν να ισχύουν: «Αντιστρέφει όλες τις αξίες και τις αναλογίες, γιατί κάθε στιγμή πιστεύει ότι αποκρυπτογραφεί σημεία». Επίκεντρο ενδιαφέροντος δεν αποτελούν πια οι ομοιότητες, αλλά οι διαφορές. Αυτό το οποίο εισάγει με την αναφορά στο παράδειγμα του Δον Κιχώτη είναι ότι η διάνοηση του 17^{ου} και του 18^{ου} αιώνα προβαίνει στην άσκηση κριτικής στην ομοιότητα και τείνει προς τη διαφορά. Η διερεύνηση της διαφοράς θα επιτευχθεί με τη χρήση τής σύγκρισης, ώστε να εντοπιστούν διαφορές στον κόσμο τής φύσης και ως κεντρική έννοια να αναδειχθεί η διάκριση. Σε αυτήν την εποχή, όπως ο ίδιος χαρακτηρίζει ως «κλασική», τα συστήματα της φύσης και οι θεωρίες τού εμπορίου έχουν τις ίδιες προϋποθέσεις με τη γλώσσα. Η τάξη στη φύση και τον πλούτο έχει τον ίδιο τρόπο ύπαρξης με τον τρόπο των παραστάσεων, όπως αυτή φανερώνεται με τις λέξεις. Οι λέξεις οδηγούν στη συγκρότηση και στην εκδήλωση της τάξης

πραγμάτων. Βέβαια, εντός τής γλώσσας παρεμβάλλεται η φαντασία και ανακλύπουν ψευδαισθήσεις και λάθη τα οποία πρέπει να αποφευχθούν από τη φυσική ιστορία ως επιστήμη και από την κυκλοφορία του πλούτου ως θεσμό.

Η διαφορά αυτής της περιόδου τον απασχόλησε στην «Ιστορία τής τρέλας», στην ιστορία, δηλαδή, τής διαφοράς και τής παρέκκλισης. Για να συντελεστεί η δημιουργία των κέντρων εγκλεισμού στην Ευρώπη στα τέλη τού 17^{ου} αιώνα, ενός είδους ετεροτοπίας, δηλαδή, όπου κλείνονται οι κοινωνικά ασύμβατοι, απαιτούνταν η γνώση τής τάξης έναντι τής αταξίας και τής μη τρέλας έναντι στην τρέλα. Προαπαιτούταν, δηλαδή, ένα σύνολο γνώσεων, φιλοσοφικών ιδεών, γνώμων, θεσμών τα οποία συγκροτούν μια υπόρρητη γνώση που ενυπήρχε και ενυπάρχει στην κοινωνία και συντείνει στη συγκρότηση της τάξης και της μη τρέλας, ώστε να καταστεί εφικτός ο προσδιορισμός τής αταξίας και τής τρέλας.

Όπως προαναφέρθηκε, τα κέντρα εγκλεισμού (όπως και οι ψυχιατρικές κλινικές) αποτελούν χωρικές ετεροτοπίες, όπου εδράζεται η διαφορά. Οι ετεροτοπίες αποτελούν αντανakλάσεις ουτοπιών, μη υπαρκτών τόπων, αποτελέσματα, δηλαδή, αναπαραστάσεων, αμφισβήτησης και ανατροπής. Η γνώση σ' αυτήν την περίπτωση εδραιώνεται στην απόκλιση, η οποία εγκαθιδρύεται και χωρικά. Οι ετεροτοπίες, διαχρονικά παρούσες, από τον 17^ο αιώνα και μετά, ανάλογα την κοινωνία και τις λειτουργίες της, προβάλλονται και αξιοποιούνται με διάφορους τρόπους. Ο Μ. Φουκώ κάνει αναφορά στο παράδειγμα του κοιμητηρίου και στην αλλαγή θέσης του, ανάλογα με την αντίληψη που διαμόρφωσαν οι άνθρωποι για το σώμα και την ψυχή. Με άλλα λόγια, όταν οι άνθρωποι άρχισαν να πιστεύουν στην αθανασία των ψυχών, άρχισαν να αποδίδουν μεγαλύτερη σημασία στη φροντίδα των σωμάτων, ενώ παράλληλα ο θάνατος ισοσκελίστηκε με αρρώστια κι έτσι τα νεκροταφεία απομακρύνθηκαν από το κέντρο τής πόλης και τής κοινότητας. Οι ετεροτοπίες χαρακτηρίζονται, επίσης, και από την ικανότητα ένταξης σε έναν χώρο περισσότερων χωροθεσιών, ασύμβατων μεταξύ τους. Ο Μ. Φουκώ αναφέρει το παράδειγμα του θεάτρου ή του κήπου. Οι ετεροτοπίες συνδέονται με σπαράγματα χρόνου, ετεροχρονίες. Χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι αυτό των βιβλιοθηκών, όπου σωρεύεται πλήθος βιβλίων και υλικού που αναφέρονται σε διαφορετικές χρονικές περιόδους, αλλά και το παράδειγμα του διαδικτύου. Στο τελευταίο, συναντώνται ποικίλοι τόποι και χρόνοι. Οι ετεροτοπίες είναι κλειστά και παράλληλα διάτρητα συστήματα. Πρόσβαση έχουν αυτοί/ές που γνωρίζουν τη συνθηματολογία και την ιεροτελεστία. Τέλος, τελευταίο χαρακτηριστικό που τους αποδίδει ο Μ. Φουκώ είναι η σχέση που δημιουργούν και διατηρούν με τον υπόλοιπο χώρο, τον εκτός

ετεροτοπίας. Ο χώρος που δημιουργούν είτε είναι ψευδαισθητικός, είτε πραγματικός.

Τα τέλη τού 18^{ου} αιώνα ο Μ. Φουκώ τα θεωρεί ως μια «νέα» περίοδο που ονομάζει ως «περίοδο ιστορίας». Οι τρεις τομείς τής γνώσης (γλώσσα, φυσική επιστήμη και η θεωρία τού εμπορίου και τού πλούτου) παίρνουν τις μορφές που πια μας είναι γνωστές ως φιλολογία, βιολογία, πολιτική οικονομία. Μια νέα θετικότητα αναδύεται που συνδέεται με την αυτονομημένη καθαρή γνώση, από την οποία προκύπτουν και οι καθαρές επιστήμες, αποκλείοντας την υποκειμενικότητα, το ανθρώπινο ον και την περατότητα. Η συλλογιστική του αυτή αποτυπώνεται σχοινοτενώς στην «Αρχαιολογία τής γνώσης».

Στο έργο του Μ. Φουκώ που αδρομερώς εξετάσαμε, στις «Λέξεις και τα Πράγματα», στις «Ετεροτοπίες» και αναφορικά στην «Αρχαιολογία τής γνώσης», συναντούμε δύο αντίρροπες και παράλληλα συνδιαλεγόμενες τάσεις, από τις οποίες συγκροτείται και ο κόσμος: αυτή της ομοιότητας και αυτή της ετερότητας. Αυτή της συνέχειας και της ασυνέχειας, της βεβαιότητας και της αντίστασης στη βεβαιότητα. Το έργο τού Μ. Φουκώ, όπως καταλήγει ο Μαρκ Φιλπ, δεν εγκαινιάζει ένα νέο θεωρητικό πλαίσιο στοχασμού, αλλά υπονομεύει τις μέχρι τώρα βεβαιότητες και εισάγει τη ρήξη και την αβεβαιότητα.

Ειρήνη Κουτρομπά

*Με αφορμή τα έργα, Michel Foucault, «Οι λέξεις και τα πράγματα. Μια αρχαιολογία των επιστημών του ανθρώπου», μτφρ. Κωστής Παπαγιώργης, εκδόσεις Γνώση, Αθήνα, 1986, Michel Foucault (1984), Of Other Spaces: Utopias and Heterotopias, Architecture /Mouvement/ Continuité («Des Espace Autres», March, 1967, Translated from the French by Jay Miskowiec).

Η έννοια του λόγου (discours) στον Μισέλ Φουκώ

Η προσέγγιση και ερμηνεία τού λόγου τού Μ. Φουκώ αποτελεί κομμάτι τής αρχαιολογίας του. Τα έργα τού Μ. Φουκώ κατά την αρχαιολογική του περίοδο συνίστανται στην παράθεση τόσο θεωρίας, όσο και στην παράθεση μεθοδολογικών εργαλείων και παραδειγμάτων εφαρμογής-εμπειρικών αναλύσεων. Η έρευνά του σχετικά με τον λόγο εστιάζει στη διερεύνηση των κανόνων που καθορίζουν ποιες αποφάνσεις θεωρούνται ως αληθείς και αναγνωρίζονται ως φορείς σημασίας σε μια ορισμένη χρονική στιγμή.

Στο εναρκτήριο μάθημα, λοιπόν, στο College de France, το 1970, προσεγγίζει την τάξη τού λόγου (discourse) ή αγορεύσεων –μεταφραστικός όρος των Χρηστίδη και Μαιδάτση– και συγκεκριμένα παρουσιάζει την υπόθεση ότι σε κάθε

κοινωνία και χρονική στιγμή η παραγωγή λόγου ελέγχεται, για να εξαλειφθούν δυνάμεις και κίνδυνοι εμφιλωρόρησης τυχαίων γεγονότων στην παραγωγή και να αποφευχθεί η υλικότητα. Ο Μ. Φουκώ, βασιζόμενος σ' αυτήν την υπόθεση, προβληματίζεται για την ισχύουσα πρόσληψη του λόγου, την ερμηνεία του από τους «φακούς τής δυτικής σκέψης» και διατυπώνει της σκέψεις του. Εκκινεί από τις διαδικασίες αποκλεισμού, απαριθμώντας τρεις, οι οποίες συνιστούν και εξωτερικές διαδικασίες, που περιορίζουν την εκδήλωση του λόγου καθ' αυτού.

Η πρώτη σχετίζεται με αυτό που θεωρείται κατά περίπτωση απαγορευμένο και σχετίζεται με τα ταμπού τού αντικειμένου, το τελετουργικό τής περιστάσης και το δικαίωμα του υποκειμένου τής ομιλίας. Οι τρεις αυτές συνιστώσες διασταυρώνονται, αλληλοϋποστηρίζονται και κατασκευάζουν ένα περίπλοκο πλέγμα που συνεχώς αλλάζει. Υπάρχουν τομείς στους οποίους το πλέγμα των τριών αυτών συνιστωσών είναι πιο πυκνό. Για παράδειγμα στην περίπτωση της θρησκείας, με βάση τα σύγχρονα κοινωνικά δεδομένα, και στην περίπτωση της πολιτικής και της σεξουαλικότητας, τομείς που προσθέτει ο Μ. Φουκώ. Η αγόρευση/ο λόγος σ' αυτές τις περιπτώσεις δεν αποτελεί πεδίο εκτόνωσης, αλλά έντασης και άσκησης εξουσίας. Ο λόγος δεν είναι μόνο διαμεσολαβητής των αγώνων και των συστημάτων κυριαρχίας της, που δηλαδή φανερώνει την επιθυμία, αλλά και το αντικείμενο της επιθυμίας μέσω τής οποίας αγωνίζεται κανείς. Η δεύτερη είναι η αντίθεση λογικής και τρέλας. Ο λόγος τού τρελού διαχρονικά στην ευρωπαϊκή ιστορία θεωρείται λόγος απαξιωμένος με μηδενική αξία, χωρίς να περιέχει ίχνη αλήθειας, καθώς αποκλίνει από τον ορθό λόγο, τη λογική –όπως κατοχυρώθηκε από τον ευρωπαϊκό Διαφωτισμό– αν και οδηγούσε σε μια άλλη λογική, αποτελώντας πεδίο διάκρισης, δε γινόταν αντικείμενο μελέτης και συλλογισμού αυτός καθ' αυτός. Από την εποχή, βέβαια, τού Μ. Φουκώ, ο λόγος τού τρελού αποκτά νόημα και παράλληλα χρειάζεται ένα γνωστικό οπλοστάσιο για να ερμηνευτεί. Η διάκριση υπάρχει και πάλι, αλλά η εστίαση αυτή τη φορά είναι αλλού, στον λόγο τής τρέλας και όχι στον λόγο τής λογικής. Μιλώντας, βέβαια, κανείς για την τρέλα, μιλά και για τη λογική. Ένα τρίτο σύστημα αποκλεισμού είναι αυτό που προκύπτει από τη διχοτόμηση του αληθινού και του ψευδούς. Η αλήθεια κατασκευάζεται, συνιστά δηλαδή, τη βούληση της αλήθειας. Στους ποιητές τού 6^{ου} αιώνα συναντάμε τη διάκριση ανάμεσα στην αληθινή αγόρευση, στον αληθινό λόγο –θα λέγαμε σήμερα στον κυρίαρχο θεσμοθετημένο λόγο. Η αλήθεια επομένως δε βρίσκεται στο είναι, αλλά στο λέγεσθαι.

Πέρα από της εξωτερικές διαδικασίες, ο Μ. Φουκώ εντοπίζει και εσωτερικές διαδικασίες,

Χρήστος Μιάμης

Michel Foucault & Max Weber

μορφές πολιτικού μεσσιανισμού

ΕΓ ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΓΡΑΦΗΜΑ

Σε μια επανάσταση,
όπως σε ένα μυθιστόρημα,
το πιο δύσκολο είναι να βρεις
ποιο θα είναι το τέλος.

Alexis de Tocqueville

αυτή της ταξινόμησης, της διάταξης, οι οποίες προσπαθούν να κυριαρχήσουν σε διάφορες διαστάσεις του λόγου, στο συμβάν ή στην τύχη. Μια βασική εσωτερική διαδικασία είναι το σχόλιο. Διακρίνονται δύο μεγάλες κατηγορίες κειμένων που δεν είναι αντιπαρατιθέμενες και η διακρισή τους δεν είναι απόλυτη. Η μια είναι τα πρωτοτυπικά κείμενα μιας κοινωνίας, για παράδειγμα τα επιστημονικά, και η άλλη είναι όσα σχολιάζουν, επαναλαμβάνουν και εξηγούν τα πρώτα. Όταν αναφερόμαστε στη συνεχή εξέλιξη της σχέσης σχολίου και πρωτοτυπικού κειμένου, δε νοείται η ακύρωση της σχέσης, αλλά η ακύρωση των όρων της σχέσης. Η σχέση αδιάκοπα μεταβάλλεται και προσλαμβάνει διάφορες μορφές σε διάφορες περιόδους. Ένα κείμενο ή λογοτεχνικό έργο αποτελεί τη βάση πολλών διαφοροποιημένων τύπων λόγου. Το σχόλιο, εν ολίγοις, οδηγεί στη δημιουργία νέων λόγων ή επαναλαμβάνει με έναν διαφοροποιημένο τρόπο λόγους, καθώς αναδεικνύει κάτι το οποίο δεν είχε εντοπιστεί και παρατηρηθεί στο πρωτότυπο, αλλά υπήρχε. Το σχόλιο περιορίζει τη διάσταση τυχαιότητας του λόγου, καθώς εστιάζει στην επαναφορά της μέρους του λόγου που προϋπάρχει.

Μια ακόμη διαδικασία ή «αρχή ακρωτηριασμού του λόγου» –όπως την ονομάζει ο Μ. Φουκώ– είναι η παρέμβαση του δημιουργού του λόγου, ο οποίος εδράζεται στην αρχή της συγκρότησης του λόγου. Η αρχή αυτή δεν ισχύει καθολικά σε όλες τις περιπτώσεις, σε καθημερινές κουβέντες που λέγονται και χάνονται ή σε τεχνικές συνταγές, καθώς εδώ δεν υπάρχει συγκεκριμένος δημιουργός. Σε διάφορες χρονικές περιόδους είναι σημαντική η απόδοση έργου σε έναν συγκεκριμένο συγγραφέα, καθώς αποδίδεται αλήθεια, ενώ σε άλλες όχι, σε κάποιους επιστημονικούς κλάδους είναι απαραίτητη η αναφορά σε συγγραφέα, ενώ σε άλλες όχι.

Μια ακόμη αρχή περιορισμού είναι ο κλάδος γνώσης (discipline), ο οποίος καθορίζεται από ένα σύνολο μεθόδων και προτάσεων που λαμβάνονται σαν αληθινές. Η ένταξη του λόγου σε έναν κλάδο γνώσης, προϋποθέτει την ανταπόκρισή του σε προϋποτιθέμενους κανόνες του κλάδου, ώστε να παραχθούν νέα συμπεράσματα. Ο κλάδος γνώσης δεν περιλαμβάνει μόνο αληθινά αποφθέγματα, αλλά η ουσία του έχει συσταθεί τόσο από λάθη, όσο και από αλήθειες – από διαφορετικές όψεις, δηλαδή, τού ίδιου νομίσματος. Διαφορετικά, λειτουργεί ως μια αρχή ελέγχου της παραγωγής λόγου, περιορίζοντας την τυχαιότητα. Έτσι, συνολικά το σχόλιο περιορίζει την απρόβλεπτη έκβαση, καθώς ερείδεται σε κάποιο υπόρρητο προϋπάρχον νόημα το οποίο επαναλαμβάνει, ο δημιουργός περιορίζει την απρόβλεπτη έκβαση μέσω της αποτύπωσης της ατομικότητάς του και ο κλάδος γνώσης θέτει κά-

ποια αυστηρά όρια ελέγχου τού λόγου. Από την άλλη πλευρά, οι παραπάνω διαδικασίες αποτελούν ανεξάντλητες πηγές δημιουργίας λόγου.

Ο Μ. Φουκώ συνεχίζοντας με τους περιορισμούς θεωρεί πως υπάρχει ακόμα μια ομάδα διαδικασιών που επιτρέπουν τον έλεγχο του λόγου και σχετίζεται με τους όρους χρήσης του και συγκεκριμένα με τον αριθμό των ομιλητών αυτών, δηλαδή που πληρούν τα προσόντα να το κάνουν. Οι περιοχές τους λόγου είναι προσβάσιμες από έναν προσπελάσιμο αριθμό ομιλητών. Παραθέτουμε ορισμένα παραδείγματα για να καταστεί κατανοητή η σκέψη. Σε εθνοπολιτισμικό επίπεδο τα Μ.Μ.Ε. έχουν πρόσβαση στον κυρίαρχο εθνικό και πολιτισμικό λόγο, ενώ ένας μετανάστης/μια μετανάστρια δεν έχει καθόλου πρόσβαση ή έχει μερική, ανάλογα τον βαθμό αφομοίωσής του/της στην κυρίαρχη κουλτούρα. Ο Μ. Φουκώ ως παράδειγμα γι' αυτήν την περίπτωση φέρει την αντιπαράθεση των λόγων που εκπορεύονται ο ένας από την απόκρυφη σοφία της ανατολίτικης κυριαρχίας και ο άλλος από την ευρωπαϊκή επικοινωνία και ανοιχτότητα της γνώσης.

Συνάμα, με τον ομιλητή, περιοριστικά λειτουργεί και η τελετουργία που διέπει μια περίπτωση, η οποία πλαισιώνει τον λόγο και καθορίζει όλα τα σημεία. Παραδείγματα αποτελούν η πολιτική αγόρευση και η θρησκευτική τελετή. Περιορισμούς θέτουν και οι «φρατρίες λόγου» (societies de discours) που στοχεύουν στην παραγωγή της αγόρευσης εντός τού αυστηρού πλαισίου κανόνων. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν οι αρχαϊκοί ραψωδοί και η μαζική παραγωγή τού βιβλίου που κινείται εντός ενός λόγου και τον αναπαράγει. Βέβαια, διαφοροποιήσεις προκύπτουν από την υιοθέτηση και την ιδιοποίηση ενός λόγου εντός τού άλλου λόγου (για παράδειγμα, ο λόγος της παραγωγής βιβλίου ή των Μ.Μ.Ε. ιδιοποιείται τον πολιτικό λόγο). Αντιστικτικά στη «φρατρία λόγου», λειτουργούν τα δόγματα που αποτελούν σύνολα αγορεύσεων και απαιτούν αναγνώριση ίδιων αληθειών και συμμόρφωση σε συγκεκριμένους κανόνες. Έτσι, το υποκείμενο, αν χρησιμοποιήσει μη αφομοιωμένα συμπεράσματα στον κυρίαρχο λόγο, αναιρείται. Το δόγμα δένει τα άτομα με μια καθορισμένη τυπολογία καθορισμένη –όπως και οι ραψωδοί αξιοποιούσαν τους τυπικούς στίχους για μνημονικούς λόγους. Από το δόγμα εκπορεύεται, δηλαδή, μια διπλή υποδούλωση του υποκειμένου και του λόγου στην ομάδα των λίγων, των κυρίαρχων και δυνατών. Τέλος, περιορισμούς στον λόγο θέτει και η κοινωνική ιδιοποίηση του λόγου. Κάθε εκπαιδευτικό σύστημα ιδιοποιείται επιβεβαιώνοντας ή τροποποιώντας λόγους σε συνδυασμό με τις κυρίαρχες εξουσιαστικές δομές, που είναι ενσωματωμένες εντός τού συστήματος ή θεσμού. Όλοι οι παραπάνω περιορισμοί μπορούν να λειτουργή-

σουν συμπληρωτικά, συγκροτώντας ενώσεις και οικοδομήματα λόγου.

Στο πλαίσιο της δυτικής φιλοσοφικής σκέψης, στο οποίο περιορίστηκαν τα παράδοξα, ο λόγος κατέχει μια αδύναμη θέση ανάμεσα στη σκέψη και τη γλώσσα, εμφανίζεται σαν μια σκέψη παραποιημένη η οποία εκδηλώνεται μόνο μέσω των λέξεων. Ο Μ. Φουκώ αναφέρει πως υπάρχουν στη φιλοσοφική διάσταση τρία στοιχεία τα οποία αμβλύνουν την ισχύ τού λόγου και την καθαρή πραγμάτευση του λόγου αυτού καθ' αυτού: ο δημιουργός, η πρωταρχική εμπειρία και η πανανθρώπινη διάδοση του λόγου. Ο δημιουργός αρχικά χρησιμοποιεί σημεία και γράμματα, σχηματίζοντας εκ νέου ή ανασχηματίζοντας παλαιά νοήματα, δεν είναι αναγκαίο να περάσει μέσα από την πραγματική ουσία τού λόγου. Επομένως, συχνά η κατασκευή της πραγματικότητας και η ερμηνεία της είναι επιφανειακή. Η πρωταρχική εμπειρία, το σύνολο των σκέψεων (cogito) που υπάρχουν πριν την εμπειρία και το πέρασμα από τον λόγο, περιστέλλει τον λόγο, καθώς το είναι της υπεισέρχεται μέσα στο είναι τού λόγου. Η πανανθρώπινη διάδοση του λόγου δίνει την εντύπωση ότι πραγματευόμαστε τον λόγο θεωρητικά, αλλά στην πραγματικότητα πρόκειται για αντανάκλαση της πραγματικότητας και της αλήθειας η οποία ενέχει και το στοιχείο τού ήδη ειπωμένου και επαναλαμβανόμενου. Με λίγα λόγια, ο λόγος, και το σημαντικό, γειώνεται στα σημεία, στο επίπεδο του σημαίνοντος με όρους Saussure.

Ο δυτικός πολιτισμός, βέβαια, είναι που εντύφησε στον λόγο και χαρακτηρίζεται από μια κάποια λογοφιλία, η οποία ενέχει και στοιχεία λογοφοβίας απέναντι σε οτιδήποτε ασυνεχές, φιλόμαχο, απέναντι στον κυρίαρχο-ισχύοντα λόγο. Ως λύση σε αυτόν τον φόβο ο Μ. Φουκώ προτείνει την εστίαση στη βούληση της αλήθειας, στην επιτελεστική κατασκευή της αλήθειας, στον επεισοδιακό χαρακτήρα τού λόγου και στην κυρίαρχη σημασία τού σημαίνοντος. Κατά τον Μ. Φουκώ, ο λόγος περιλαμβάνει κάποια δομικά στοιχεία, κάποιες αρχές οι οποίες συρρέουν στις σύγχρονες κοινωνίες και συνδέονται με εκδοχές κοινωνικών πραγματικοτήτων, έχουν επικαιρικό χαρακτήρα – αναφέρονται, δηλαδή, σε μια συγκεκριμένη χρονική στιγμή. Το πρώτο είναι η αρχή της ανατροπής, η ανατροπή τού λόγου εντός τού εαυτού του. Εκεί όπου υπάρχει η συνέχεια, υπάρχει παράλληλα και η ασυνέχεια. Αν σκεφτούμε το παράδειγμα του αντιρατσιστικού λόγου, ο οποίος φαινομενικά, σε επίπεδο σημείων, φαίνεται εξολοκλήρου αμιγώς αντιρατσιστικός, αλλά μέσα σ' αυτόν, είτε εμφανώς, είτε υπόρρητα, λανθάνουν ψήγματα ρατσιστικού λόγου. Η δεύτερη είναι η αρχή της συνέχειας οι λόγοι αλληλοαναιρούνται ή συμπληρώνονται. Για παράδειγμα, ο λόγος της μετανάστευσης

συνδιαλέγεται συχνά με τον ρατσιστικό λόγο, ο οποίος εκπορεύεται και συμπληρώνεται από τον λόγο τής δυτικής ηθικής. Η τρίτη αρχή είναι αυτή της ιδιομορφίας. Ο λόγος δε διαθέτει κάποια προκαθορισμένα στοιχεία εκ των προτέρων, δεν υπάρχει μια καθορισμένη πρόνοια και μια ντετερμινιστική λογική, αλλά αρθρώνεται κάθε φορά προσλαμβάνοντας νέα στοιχεία ή παραλλάσει κάποια ήδη διαθέσιμα. Η τέταρτη αρχή είναι αυτή της εξωτερικότητας. Η εστίασή της θα πρέπει να κινείται από μέσα προς τα έξω και όχι με την αντίθετη φορά της, τον πυρήνα. Οι ρυθμιστικές αρχές αναλύσεις που προκύπτουν από τα παραπάνω είναι: τού συμβάντος, τής σειράς, τής κανονικότητας και τού όρου ύπαρξης.

Με βάση αυτές τις αρχές, για τους λόγους προκύπτει ότι αποτελούν σύνολα συμβάντων, πρακτικών που συμπληρώνονται και αλληλοαναιρούνται και όσο εξελίσσονται ή κατασκευάζονται αποκτούν νέες διαστάσεις, αναιρώντας τη στιγμή και το υποκείμενο. Η μεθοδολογία, για να προσεγγίσει κανείς τους λόγους, είναι από τη μια η κριτική, η οποία εκπληρώνει την αρχή τής ανατροπής, καθώς μέσω αυτής μελετώνται οι αρχές διάσπασης ή/ και ενοποίησης των λόγων, και από την άλλη η γενεαλογία, η οποία μελετά τη διασπασμένη διαμόρφωση των λόγων. Μάλιστα, όσο κάποιος μελετά τον λόγο εντρυφεί στις διασπάσεις του και το αντίστροφο όσο μελετά τις διασπάσεις εντρυφεί στον λόγο.

Από όλα τα παραπάνω προκύπτει ότι ο κάθε λόγος για τον Μ. Φουκώ αποτελεί ένα σύνολο αποφάνσεων, σύνολο συνθηκών ύπαρξης μιας συγκεκριμένης χρονικής περιόδου ιστορικά προσδιορισμένης. Ενέχει κάποιους περιορισμούς και κάποια δομικά στοιχεία, τα οποία πρέπει να λάβει υπόψη ο αναλυτής/μελετητής, για να τον προσεγγίσει και να κατανοήσει την ουσία του. Ένα σύνολο κοινωνικών πρακτικών τόσο ατομικών, όσο και κοινωνικών. Η πρόσβαση στην πραγματικότητα διαμεσολαβείται, βέβαια, από τη γλώσσα, έτσι και η γλώσσα συνδέεται άρρηκτα με την επιφανειακή εκδήλωση του λόγου. Με τη γλώσσα δημιουργούμε όχι απλά αντανάκλασεις τής κοινωνικής πραγματικότητας, αλλά και κατασκευάζουμε νέες αναπαραστάσεις. Οι σημασίες που αποδίδονται στις λέξεις είναι προϊόν κοινωνικών συμβάσεων. Η χρήση (parole) είναι αυτή που αλλάζει τη δομή (langue) στον μεταδομισμό. Τα φαινόμενα ερμηνεύονται υπό το πρίσμα διαφόρων λόγων και οι διάφοροι λόγοι οδηγούν σε διαφορετικούς εν δυνάμει τρόπους δράσης. Από τον διαφορετικό λόγο και την πράξη οδηγείται κανείς στην αλλαγή. Οι λόγοι της βοηθούν στη διαμόρφωση της υποκειμενικότητάς της. Το άτομο δεν είναι αυτόνομο, αλλά αποκεντρωμένο, καθώς συγκροτείται δια του λόγου. Χρησιμοποιεί τους λόγους σαν παραγωγικούς πόρους και σχηματίζει νέες λέξεις. Οι ατο-

μικές πράξεις δημιουργίας σχηματίζουν σωρευτικά αναδιαρθρωμένες πράξεις λόγου κατά τον Fairclough, όπως παρατίθεται από τους Phillips & Jorgensen (2009). Οι ανθρώπινες σχέσεις και οι σχέσεις εξουσίας συγκροτούνται και μέσα στον λόγο, ο οποίος, πρέπει να εκληφθεί «ως μια βία που ασκούμε στα πράγματα ή, σε κάθε περίπτωση, ως μια πρακτική την οποία επιβάλλουμε σ' αυτά». Ο λόγος, ή οι «λόγοι», αποτελούν χώρους έκφρασης της συστήματος γνώσης/εξουσίας, ενώ ταυτόχρονα λειτουργούν ως στοιχεία που συγκροτούν το εν λόγω καθεστώς. Ο λόγος και οι «πρακτικές λόγου» κατασκευάζουν επιθυμίες, παράγουν αλήθεια και είναι περίπλοκα συνδεδεμένες με σχέσεις εξουσίας και συστήματα γνώσης. Κεντρικό στοιχείο τής προσέγγισής του είναι η διαπίστωση ότι οι σχέσεις εξουσίας δεν μπορούν βέβαια να μελετηθούν έξω από τους μηχανισμούς οικονομικής εκμετάλλευσης, ούτε έξω από τους μηχανισμούς πολιτικής κυριαρχίας, αλλά ταυτόχρονα οι τελευταίοι δεν αποτελούν τους μοναδικούς και προνομιακούς χώρους συγκρότησης των σχέσεων εξουσίας. Οι σχέσεις εξουσίας συνίστανται από περίπλοκες και αλληλεξαρτώμενες κοινωνικές σχέσεις τις οποίες οι μηχανισμοί παίζουν κύριο, αλλά όχι προσδιοριστικό και πρωτεύοντα, ρόλο και κατά συνέπεια η βάση τής σχέσης θα πρέπει να αναζητηθεί και έξω από τον θεσμό ή τον μηχανισμό που του δίνει μια συγκεκριμένη μορφή.

Η αλήθεια είναι και αυτή μια κατασκευή τού λόγου. Ποικίλα, αλληλοσυμπληρώμενα και αλληλοαναιρούμενα καθεστώτα γνώσης καθορίζουν τι είναι αληθές και τι ψευδές, υπακούοντας σε κανόνες συγχρονικά και διαχρονικά.

Ειρήνη Κουτρομπά

*Με αφορμή το εναρκτήριο μάθημα του Μ. Φουκώ, στο College de France, το 1970, με τίτλο «Η τάξη τού λόγου», εκδόσεις Ηριδανός, Αθήνα, 2000.

Οικονομία τής αγοράς

Η οικονομία τής καταστροφής τού ανθρώπινου πολιτισμού

«Δεν υπάρχει λιμοκτονία σε κοινωνίες που ζουν στα όρια της επιβίωσης».

Edwin Meyer Loeb

«Χαρακτηριστικό γνώρισμα των πρωτόγων οικονομιών είναι η πλήρης απουσία κάθε επιθυμίας για άντληση κέρδους από την παραγωγή ή την ανταλλαγή»

Richard Thurnwald,
Economics in Primitive Communities [1932]

Το αναρχικό πρόταγμα ότι μια υγιής ανεύουσια κοινωνία δε θα βασίζεται σε καμίας μορφής εκχρηματισμένη οικονομία, αλλά στη φυσική, ανιδιοτελή, οικονομία τής συντήρησης, δεν είναι κάτι το νέο ή το πρωτοποριακό. Είναι ο τρόπος με τον οποίο οι ανθρώπινες κοινωνίες τού παρελθόντος οργανώθηκαν, αναπτύχθηκαν και εξελίχθηκαν διατηρώντας τις μεταξύ τους σχέσεις, τόσο μεταξύ των ανθρώπων, όσο και μεταξύ των λαών, σ' ένα επίπεδο αμέριστου σεβασμού και αλληλοβοήθειας. Η λέξη οικονομία, η οποία προέρχεται από το οίκος και το νέμομαι, σημαίνει «τα του οίκου», σημαίνει δηλαδή η διαχείριση της οικίας, του νοικοκυριού. Η σημερινή ερμηνεία που της αποδίδεται ουδεμία σχέση έχει με αυτήν του παρελθόντος, καθώς συσχετίζεται με τη διαχείριση των οικονομικών μιας οικογένειας ή του επικεφαλής αυτής, που στον πατριαρχικό κόσμο, κατά τη συντριπτική πλειοψηφία των περιπτώσεων, είναι ο άντρας – χωρίς φυσικά αυτό να σημαίνει ότι και μια γυναίκα δεν μπορεί να έχει εξίσου ηγετική θέση σε μια σύγχρονη οικογένεια και να αποκτά τον ρόλο τού εξουσιαστή [κατά βάση λόγω τής θέσης της ως διαχειρίστριας των οικονομικών]. Αυτό που σήμερα έχουμε στο μυαλό μας όταν χρησιμοποιούμε τις λέξεις λαός, φυλή ή κοινότητα ανθρώπων κάποτε ήταν πολύ πιο συγκεκριμένο στον ορισμό του και από άποψη πληθυσμιακού μεγέθους πολύ πιο περιορισμένο. Η διαχείριση του οίκου μιας οικογένειας δεν αφορούσε έναν συγκεκριμένο αριθμό ανθρώπων που τους συνέδεαν σχέσεις συγγένειας, όπως γονείς και παιδιά και κοντινοί συγγενείς, αλλά ολόκληρη τη φυλή, που και αυτή με τη σειρά της σχηματιζόταν από στενές συγγενικές και φιλικές σχέσεις – όπως πολύ διεξοδικά μελέτησε ο Βίλχελμ Ράιχ στο βιβλίο του «Η εισβολή της σεξουαλικής ηθικής». Το μοντέλο τής διευρυμένης οικογένειας των μητροτοπικών κοινωνιών διασφάλιζε τον κοινοτικό χαρακτήρα τής προ-καπιταλιστικής οικονομίας, όπου όλα τα μέλη μιας κοινότητας λειτουργούσαν με γνώμονα τη συντήρηση όλων των ατόμων. Όπως το παρατήρησε και στην πράξη ο Πολωνός ανθρωπολόγος Μπονίσουαφ Μαλινόφσκι [Bronislaw Malinowski], στο έργο του «Crime and Custom in Savage Society» [1932] ανέφερε ότι: «Η ανταλλαγή αγαθών και υπηρεσιών διεξάγεται κυρίως στο πλαίσιο μιας σταθερής συνεταιρικής σχέσης, σχετίζεται με συγκεκριμένους κοινωνικούς δεσμούς ή συνοδεύεται από αμοιβαιότητα σε μη οικονομικά θέματα». Η φυσική –θα λέγαμε αντανάκλαστική– οικονομία τής αμοιβαιότητας άνθιζε παντού με τον ίδιο τρόπο σε όλους τους λαούς τού κόσμου. Αντιστρόφως, η προ-καπιταλιστική πρώιμη μορφή τής οικονομίας τής αγοράς, η οποία εκ των πραγμάτων έπρεπε να αποκτήσει παγκόσμιο χαρακτήρα για να μπορέσει να υπάρξει και να διατηρηθεί, εμφα-

νίστηκε σε μια πολύ συγκεκριμένη στιγμή τής ιστορίας και εφαρμόστηκε από πολύ συγκεκριμένους λαούς – κατά βάση ευρωπαϊκούς οι οποίοι είχαν αποκτήσει μεγάλες ποσότητες αποθεμάτων και άρχισαν να ασχολούνται εντατικά με το εμπόριο.

Το παγκόσμιο ευρωπαϊκό εμπόριο που άρχισε να αναπτύσσεται κατά την περίοδο του Μεσαίωνα απαιτούσε την προσαρμογή παντελώς ετερόκλητων λαών απ’ όλες τις απόψεις σ’ ένα νέο σύστημα ανταλλαγής προϊόντων και αγαθών, τα οποία έπρεπε να αποκτήσουν χρηματική αξία. Με άλλα λόγια, τούς εξανάγκασε να ενταχθούν σ’ ένα νέο οικονομικό σύστημα μιας νέας υπό ανάπτυξη παγκόσμιας αγοράς, που κάθε μέρος τής λειτουργίας της ήταν παντελώς ξένο στη φιλοσοφία και την κουλτούρα των λαών τής φυσικής οικονομίας. Ξαφνικά, από εκεί που η έννοια του κέρδους αποτελούσε κάτι το παντελώς άγνωστο, έπρεπε τώρα να γίνει βασικό στοιχείο τού νέου αυτού απάνθρωπου και πλήρως αντικοινωνικού οικονομικού συστήματος. Ο Πολάνυι μάς δίνει μια πλήρως κατατοπιστική εικόνα τής υγιούς κατάστασης της πρωτόγονης οικονομίας: «Ας εξετάσουμε μία φυλετική κοινωνία. Το οικονομικό συμφέρον τού ατόμου έχει ελάχιστη σημασία, επειδή η κοινότητα προστατεύει τα μέλη της από την πείνα όσο δεν υποκύπτει η ίδια σε μια φυσική καταστροφή, περίπτωση στην οποία, πάλι, τα συμφέροντα απειλούνται συλλογικά και όχι ατομικά. Από την άλλη, η διατήρηση των κοινωνικών δεσμών είναι ζωτικής σημασίας. Πρώτον, επειδή, αν αγνοήσει τον γενικά αποδεκτό κώδικα τιμής ή γενναιοδωρίας, το άτομο αποκόπτεται από την κοινότητα και γίνεται απόβλητος· δεύτερον, επειδή, μακροπρόθεσμα, όλες οι κοινωνικές υποχρεώσεις είναι αμοιβαίες και η ικανοποίησή τους εξυπηρετεί με τον καλύτερο τρόπο και τα συμφέροντα του ατόμου. Μια τέτοια κατάσταση πρέπει ν’ ασκεί συνεχή πίεση στο άτομο, να εξαλείφει το ατομικό οικονομικό συμφέρον από τη συνείδησή του, σε βαθμό που να το καθιστά ικανό να συλλαμβάνει σε πολλές [μα όχι σε όλες τις] περιπτώσεις τις συνέπειες των πράξεών του απ’ τη σκοπιά τού ατομικού του συμφέροντος. Η στάση αυτή ενισχύεται από τις συχνές κοινοτικές δραστηριότητες, όπως το μοίρασμα των τροφίμων ή το μερτικό στα λάφυρα, από μια μακρινή και επικίνδυνη εκστρατεία τής φυλής. Η κοινωνική αξία που αποδίδεται στη γενναιοδωρία δε συγκρίνεται με οποιαδήποτε άλλη πράξη, με εξαίρεση την πλήρη αυταπάρνηση».

Το γεγονός ότι η οικονομία τής αγοράς έχει πολύ αυστηρή ιεραρχική δομή με ισχυρούς και αδύναμους, εκμεταλλευτές και εκμεταλλευόμενους, είναι αρκετό για να εξηγήσει το πόσο απάνθρωπη και πόσο ακατανόητη ήταν –και πάντα θα είναι– σε λαούς που το οικονομικό τους

σύστημα ουδεμία σχέση είχε με τη λογική τού κέρδους και τού χρηματικού αντιτίμου. Αυτός ήταν ο λόγος που οι ισχυροί τής εποχής, οι λευκοί Ευρωπαίοι, εξανάγκασαν δια της βίας όλους τους λαούς που κατέκτησαν να προσαρμοστούν στο νέο οικονομικό σύστημα του φεουδαλισμού, που οδήγησε στη δημιουργία τής παγκόσμιας αγοράς – ο Πολάνυι, πολύ σωστά, υποστήριζε ότι η οικονομία τής αγοράς, το ελεύθερο εμπόριο και ο κανόνας τού χρυσού ήταν βρετανικές επινοήσεις, είχαμε δηλαδή ένα «πήγαινε-έλα» των συνθηκών που οδήγησαν στη δημιουργία τού μεγαλύτερου εκτρώματος της ανθρωπότητας: της καπιταλιστικής οικονομίας. Οποιαδήποτε οικονομικό σύστημα έχει να κάνει με όρους κέρδους, χρήματος και ανταλλαγής είναι αφύσικο και παντελώς άσχετο με την ανθρώπινη λογική. Γι’ αυτό και δε γίνεται να υπάρξει ποτέ μια έλλογη και δίκαιη μορφή ενός οικονομικού συστήματος που βασίζεται στη παραγωγή κέρδους και στη χρηματική συνδιαλλαγή. Η γνωστή και χιλιεπιωμένη άνιση κατανομή τού πλούτου διορθώνεται όχι με δικαιότερη ανακατανομή, αλλά με την οριστική κατάργησή του – και αυτό παράλληλα σημαίνει κατάργηση της καπιταλιστικής οικονομίας και του εξουσιαστικού συστήματος που βασίζεται σε αυτή και τη συντηρεί. Ο Πολάνυι, σφοδρός εχθρός τού καπιταλιστικού συστήματος και τής πολιτικής τής φιλελεύθερης οικονομίας, υποστήριξε –πολύ σωστά– ότι τέτοιου τύπου οικονομίες απαιτούν από όλους τους ανθρώπους –από τους μεροκαματιάριδες μέχρι τους πολύ πιο ευνοημένους [εργάτες και αγρότες], μικροαστούς και μικρομεσαίους–, να ανέχονται διαρκώς περιόδους με δραματικές διακυμάνσεις στο βιοτικό τους επίπεδο, οι οποίες επαναλαμβάνονται κάθε πέντε με δέκα χρόνια. Πρέπει να τονιστεί ότι καμία φυσική οικονομία τής συντήρησης του παρελθόντος δεν εφάρμοσε τη λογική τής συσσώρευσης. Η μόνη μορφή αποθέματος ήταν αυτή που εξυπηρετούσε την εύρυθμη λειτουργία τής κοινότητας σε περιπτώσεις φυσικών καταστροφών και μόνο. Αν χρησιμοποιήσουμε και τις παρατηρήσεις του Μάρσελ Μως [Marcel Mauss] όπως τις κατέθεσε στο ιστορικό του έργο «Το Δώρο: Μορφές και λειτουργίες της ανταλλαγής», ένας ακόμη λόγος διατήρησης μικρού όγκου αποθέματος σε πολύ συγκεκριμένα αγαθά γινόταν για λόγους κοινωνικοποίησης και φιλικής-ειρηνικής επικοινωνίας μεταξύ γειτονικών λαών.

Αυτός είναι ένας από τους βασικούς λόγους που στις μητρογραμμικές/μητροτοπικές κοινωνίες τής φυσικής οικονομίας ο πόλεμος και οι διενέξεις μεταξύ των λαών ήταν άγνωστες. Αν μια φυλή είχε έλλειψη σε κάτι, ακόμη και στο φοβερό ζήτημα της έλλειψης γυναικών, όλα λύνονταν μέσω τής ανταλλαγής δώρων – ασχέτως αν μετέπειτα κατά το μεταβατικό στάδιο στην πατριαρχική κοινωνία αυτή η τόσο υγιής διαδι-

κασία άρχισε να γεννά αφορμές για εχθρικές σχέσεις μέχρι και πολέμους. Η κουλτούρα τού δώρου και τού αλληλέγγυου εμπορίου ήταν ένας από τους λόγους που οι λαοί τού παρελθόντος δεν είχαν θέματα ελλείψεων σε τροφή και βασικά αγαθά. Η πληρότητα και η αυτάρκεια σε γη, τροφή, στέγη, πρώτες ύλες και εργαλεία είναι αυτή που διατηρεί τον ανθρώπινο φιλειρηνικό ψυχισμό σε αυτήν την πανέμορφη φυσική του κατάσταση. Στις πρωτόγονες κοινωνίες των μηδενικών ελλείψεων, της απόλυτης ισότητας, της έλλειψης εξουσίας, της ανιδιοτελούς διαμοίρασης αγαθών και πληροφοριών, ο πόλεμος και οι εχθρικές σχέσεις δεν μπορούσαν εκ των πραγμάτων να εμφανιστούν. Αυτές οι συμπεριφορές –ή τάσεις– εμφανίστηκαν μόνο όταν συνέβησαν δύο τρομακτικά γεγονότα: α) μετατροπή τής περιφραγμένης κοινοτικής γης σε ιδιωτική ιδιοκτησία, που ανήκε στα χέρια αρχόντων, β) διάλυση της φυσικής μη εκχρηματισμένης οικονομίας και αντικατάστασή της από την οικονομία τής αγοράς, η οποία αναδύθηκε μέσα από το αρχικά διηπειρωτικό εμπόριο. Οι λαοί που ζούσαν στους νήσους Τρόμπριαντ, τους οποίους μελέτησε διεξοδικά ο Μαλινόφσκι, είχαν αναπτύξει ένα σύστημα έμπρακτης αλληλεγγύης και διαρκούς επικοινωνίας που επιβεβαιώνει ότι η μοναδική οικονομία που μπορεί να λειτουργήσει, εξαλείφοντας πάσης φύσεως προβλήματα, είναι η φυσική οικονομία τής συντήρησης: «Οι νήσοι Τρόμπριαντ σχηματίζουν ένα σχεδόν κυκλικό αρχιπελάγος, και μεγάλο τμήμα τού πληθυσμού αυτού τού αρχιπελάγους αφιερώνει σημαντικό μέρος τού χρόνου του στο εμπόριο Κούλα. Το ονομάζουμε εμπόριο, αν και δεν περικλείει κέρδος, χρηματικό ή σε είδος· κανένα αγαθό δε διατίθεται, ούτε κατέχεται, σε μόνιμη βάση· η απόλαυση των αγαθών συνίσταται στην παράδοσή τους σε κάποιον τρίτο· δεν υπάρχει παζάρεμα, ούτε συναλλαγή, και όλη η διαδικασία ορίζεται καθ’ ολοκληρίαν από τη μαγεία και την κοινωνική εθιμοτυπία. Κι όμως, είναι εμπόριο, και οι ιθαγενείς επιχειρούν μεγάλες εξορμήσεις σε τακτά χρονικά διαστήματα, με σκοπό να φέρουν ένα συγκεκριμένο πολύτιμο αντικείμενο στους κατοίκους μακρινών νησιών τού αρχιπελάγους, τα οποία επισκέπτονται κατά τη φορά των δεικτών τού ρολογιού· αντίστοιχα, διοργανώνονται άλλες εξορμήσεις στα νησιά τού αρχιπελάγους, με φορά αντίθετη από των δεικτών τού ρολογιού, για τη μεταφορά άλλων πολύτιμων αντικειμένων. Μακροπρόθεσμα, και οι δύο κατηγορίες αντικειμένων, παραδοσιακά περιβραχιόνια από λευκό κοχύλι και περιδέραια από κόκκινο, θα κάνουν τον γύρο τού αρχιπελάγους, διαδρομή που διαρκεί ως και μια δεκαετία. Επιπλέον, υπάρχουν κατά κανόνα ζεύξη συνεταίρων στο Κούλα, που θ’ ανταποδώσουν ένα δώρο Κούλα με εξ ίσου πολύτιμα περιβραχιόνια και περιδέ-

ραιοι, κατά προτίμηση εκείνα που είχαν κάποτε περιέλθει στην κατοχή σημαντικών προσώπων. Αυτή η συστηματική και οργανωμένη ανταλλαγή πολύτιμων αντικειμένων σε μεγάλες αποστάσεις περιγράφεται ορθά ως εμπόριο. Κι όμως, αυτό το πολύπλοκο σύνολο λειτουργεί αποκλειστικά στη βάση της αμοιβαιότητας. Ένα περίπλοκο σύστημα που συνδέει τον χώρο, τον χρόνο και τον άνθρωπο και καλύπτει, μεταφέροντας χιλιάδες αντικείμενα, απόσταση εκατοντάδων μιλίων σε χρονικό διάστημα αρκετών δεκαετιών, διεκπεραιώνεται δίχως γραπτή καταχώρηση, αλλά και δίχως κανένα κίνητρο κέρδους ή ανταλλαγής. Αυτό που κυριαρχεί είναι η αμοιβαιότητα της κοινωνικής συμπεριφοράς, όχι η τάση για ανταλλαγή».

Ο Πολάνυι ανέφερε ότι η οικονομία των πρωτόγονων λαών του κόσμου ήταν μια οικονομία μπολιασμένη στην κοινωνία. Οι προ-καπιταλιστικές κοινωνίες δεν ήταν έρμαιοι της οικονομίας τους και του εμπορίου με τη μορφή που το γνωρίζουμε σήμερα. Ο καπιταλισμός και το σύστημα τού φιλελευθερισμού ήταν αυτά που όρισαν ότι έπρεπε να συμβεί το μέχρι τότε ανήκουστο, δηλαδή οι κοινωνίες να υποταχθούν στην οικονομία και, ακόμη πιο συγκεκριμένα, στην οικονομία της αυτορρυθμιζόμενης αγοράς. Ο όρος μπόλιασμα που χρησιμοποίησε ο Πολάνυι είναι πολύ σημαντικός, γιατί δείχνει με τον πιο ξεκάθαρο τρόπο ότι η φυσική μορφή της οικονομίας δεν έχει καμία σχέση με το χρήμα, το κέρδος και την ανταλλακτική αξία. Άλλωστε, η ίδια η λογική προφυλάσσει τον άνθρωπο από την άναπτυξη αντιλήψεων περί κοστολόγησης και εμπορευματοποίησης των αγαθών – γι' αυτό και ο καπιταλισμός είναι ένα σύστημα κυριολεκτικά της τρέλας. Με ποιά δεδομένα μπορεί ένα άτομο να καθορίσει την αξία ενός αντικειμένου από τη στιγμή μάλιστα που γνωρίζουμε πολύ καλά ότι η φύση τού ανθρώπου είναι να μοιράζεται ελεύθερα τα πάντα και όχι να τα κοστολογεί; Όπως έγραψε ο Raymond Firth στο «Some Features of Primitive Industry» [1926]: «Είναι αδύνατο, για παράδειγμα, να εκφραστεί η αξία ενός καμακιού συναρτήσει μιας ποσότητας τροφίμων, επειδή μια τέτοια ανταλλαγή ουδέποτε γίνεται και θ' αντιμετωπιζόταν από τους Tikopia ως απολύτως φανταστική... Κάθε συγκεκριμένο αντικείμενο σχετίζεται με μια συγκεκριμένη κοινωνική κατάσταση».

Η λογική της κοστολόγησης της εργασίας, ενός κατασκευασμένου ή ενός φυσικού προϊόντος, δεν έχει καμία θέση στο ανθρώπινο οικοσύστημα. Ακόμη κι αν πάρουμε ως παράδειγμα ότι δύο άνθρωποι από διαφορετικούς λαούς κάνουν, λόγου χάρη, την ίδια ακριβώς εργασία –ας πούμε καλλιεργούν και συλλέγουν λαχανικά–, οι παράμετροι που υπάρχουν πίσω από τη διαδικασία της παραγωγής και της συλλογής είναι τόσοι

πολλοί που είναι αδύνατο να σχηματιστεί μια αντικειμενική αξία που να αφορά είτε την εργασία τού ατόμου, είτε το ίδιο το προϊόν. Ο Πολάνυι μίλησε για το αδιανόητο αυτής της κατάστασης, δηλαδή το να κοστολογηθεί και να εμπορευματοποιηθεί η εργασία, καθώς αποτελεί μια φυσική δραστηριότητα του ανθρώπου: «Η λογική που υποβαστάζει το επιχείρημα αυτό εδράζεται στη διάκριση του Πολάνυι ανάμεσα σε πραγματικά και πλασματικά εμπορεύματα. Για τον Πολάνυι, ο ορισμός τού εμπορεύματος είναι: κάτι που έχει παραχθεί για πώληση σε μια αγορά. Με βάση τον ορισμό αυτόν, η γη, η εργασία και το χρήμα είναι πλασματικά εμπορεύματα, επειδή δεν έχουν παραχθεί εξ αρχής για να πουληθούν στην αγορά. Η εργασία είναι απλώς η δραστηριότητα των ανθρώπων, η γη είναι υποδιαιρεμένη φύση και η προσφορά χρήματος και πίστωσης στις σύγχρονες κοινωνίες διαμορφώνεται αναγκαστικά από τις κυβερνητικές πολιτικές. Η σύγχρονη οικονομική θεωρία εκκινεί από τον ισχυρισμό ότι αυτά τα πλασματικά εμπορεύματα θα συμπεριφέρονται όπως τα πραγματικά εμπορεύματα, αλλά ο Πολάνυι τονίζει ότι αυτή η ταχυδακτυλουργία έχει μοιραίες συνέπειες. Σημαίνει ότι η οικονομική θεωρητική λογία βασίζεται σ' ένα ψέμα, και αυτό το ψέμα βάζει σε κίνδυνο την ανθρώπινη κοινωνία... είναι λάθος ν' αντιμετωπίζουμε τη φύση και τους ανθρώπους σαν αντικείμενα που η τιμή τους θα καθορίζεται εξ ολοκλήρου από την αγορά. Αυτό παραβιάζει τις βασικές αρχές που έχουν κυβερνήσει την κοινωνία επί αιώνες: η φύση και η ανθρώπινη ζωή θεωρούνταν σχεδόν ανέκαθεν ότι είχαν μια ιερή διάσταση. Είναι αδύνατον να συμφιλιώσουμε αυτήν την ιερή διάσταση με την υποταγή της εργασίας και της φύσης στην αγορά. Μ' αυτήν του την ένταση στην αντιμετώπιση της φύσης ως εμπορεύματος, ο Πολάνυι προαναγγέλλει πολλά επιχειρήματα των σημερινών περιβαλλοντολόγων». Η ανάγκη της προσφοράς, του να προσφέρει κάποιος άνθρωπος σ' έναν άλλον κάτι χρήσιμο, χωρίς να επιζητά κάτι ως αντάλλαγμα, είναι μέρος της υγιούς ανθρώπινης κατάστασης. Η έννοια της ανταμοιβής, που τόσο πολύ μιλάνε γι' αυτήν και λαχταρούν οι μισάνθρωποι –ιδίως οι φιλελεύθεροι-νεοφιλελεύθεροι και οι εραστές τού παθητικού εισοδήματος–, υπήρχε στο παρελθόν, αλλά στην πιο αγνή και ανθρώπινη εκδοχή της. Η ανταμοιβή ήταν το χαμόγελο, το ευχαριστώ, ένας καλός λόγος για την ποιότητα τού αγαθού/τεχνουργήματος και η χαρά της ελεύθερης συναλλαγής.

Βλέπουμε λοιπόν ότι για να επιστρέψουμε ως ανθρωπότητα στην αρχική μας φυσική αναρχική μορφή, σε αυτή όπου βασιλεύει η αδελοφούνη, η αλληλοβοήθεια και η αμερόληπτη αγάπη, χρειαζόμαστε να κάνουμε «τέσσερις καταστροφές»: α) καταστροφή τού κράτους, β) καταστροφή των

πόλεων, γ) καταστροφή της ιδιωτικής ιδιοκτησίας, δ) καταστροφή της εκρηματισμένης οικονομίας. Αν έστω μια από αυτές δεν πραγματοποιηθεί, είναι αδύνατο να αναγεννηθεί μια ελεύθερη, ανεξούσια, κοινωνία.

Ευστράτιος Τζαμπαλάτης

*Με αφορμή το βιβλίο τού Καρλ Πολάνυι, «Ο μεγάλος μετασχηματισμός», μτφρ. Κώστας Γαγανάκης, εκδόσεις Νησίδες, Θεσσαλονίκη, 2007.

Η συγκρότηση του επαναστατικού υποκειμένου στον Μαρκούζε

Η διαλεκτική του πολιτισμού: Το ένστικτο του έρωτα και το ένστικτο του θανάτου.

Μέρος Β'

Κατά τον Μαρκούζε η ιστορική περατότητα του πολιτισμού βρίσκεται στη διαμάχη μεταξύ των δύο βασικών ενστίκτων: του ενστίκτου τού έρωτα και του ενστίκτου τού θανάτου, μέσα στη διαμάχη αυτή κρύβεται η διαλεκτική τού πολιτισμού. Το ένστικτό του έρωτα είναι αυτό που δημιουργεί τον πολιτισμό αφού επικρατεί του ενστίκτου τού θανάτου. Ο Φρόιντ γράφει: «στις κοινωνικές σχέσεις των ανθρώπων, όπως μας δίδαξε η ψυχαναλυτική έρευνα συμβαίνει ακριβώς ότι και στην εξελικτική πορεία της ερωτικής ατομικής ορμής. Η ερωτική ορμή ζητάει να ικανοποιήσει τις μεγάλες ανάγκες της ζωής και διαλέγει ως πρώτα της αντικείμενα τα πρόσωπα που έχουν σχέση με αυτές. Κι όπως στον καθένα μας, έτσι και στην εξέλιξη της ανθρωπότητας, μόνον ο έρωας επέδρασε σαν συντελεστής πολιτισμού, με την έννοια της στροφής από τον εγωισμό στη φιλαλληλία»¹. Το ένστικτο του θανάτου είναι αυτό που διοχετεύει όλο και αυξανόμενη επιθετικότητα στον πολιτισμό, καθώς αυτός εξελίσσεται. Η επικράτηση του ενστίκτου της ζωής φέρει μαζί της το αίσθημα της ενοχής, το οποίο αυξάνεται με την πρόοδο του πολιτισμού. Το αίσθημα της ενοχής δεν αλλάζει μόνο ποσοτικά, υφίσταται και ποιοτική μεταβολή είναι η ένταση της αλογικότητάς του: όσο ο πολιτισμός προοδεύει γίνεται παράλογη η ύπαρξή του. Πώς προκύπτει, όμως, η ενοχή; Ο Φρόιντ την εξηγεί μέσα από τη θεωρία των ορμών, παρατηρώντας τα δεινά που επιφέρει ο πολιτισμός.

Προϊστορικά, το αίσθημα της ενοχής έχει την προέλευσή του στο οιδιπόδειο σύμπλεγμα, ο θά-

¹ Μαρκούζε, Χ., *Ψυχανάλυση και Πολιτική*, εκδόσεις Ηριδανός, Αθήνα, 1971, σελ. 12

νατος του πατέρα από τη φατρία των αδελφών προκάλεσε τύψεις και δημιούργησε με αυτόν τον τρόπο το υπερεγώ δια μέσω της ταύτισης, με σκοπό την παρεμπόδιση της επανάληψης αυτής της πράξης: «κάθε εκδήλωση εγκράτειας γίνεται δυναμική συνείδηση και κάθε καινούργια εγκατάλειψη της ικανοποίησης αυξάνει την αυστηρότητα και την αυταρχικότητά της (...) κάθε επιθετική ορμή, που παραλείπουμε να ικανοποιήσουμε, την αντλεί το υπερεγώ για να ενισχύσει τη δική του επιθετικότητα (κατά του εγώ)»². Το υπερεγώ δηλαδή αναλαμβάνει τον ρόλο να εμποδίσει τον πορισμό ικανοποίησης του επιθετικού ενστίκτου, ασκώντας εξουσία στο εγώ με ένα καταπιεστικό αυταρχικό τρόπο, με σκοπό την ανακοπή της ορμής του θανάτου που συνοδεύεται πάντα από το αίσθημα της επιθετικότητας και έχει ως σκοπό την ικανοποίηση αυτής. Είναι πάνω σε αυτή τη λογική που εξηγείται η αιώνια διαμάχη μεταξύ του έρωτα και του θανάτου: ο έρωτας με την επικράτησή του ως «απαγορευτικός εκπρόσωπος» αρχίζει να επιτελεί το έργο του σχηματίζοντας τον πολιτισμό, την κοινωνία που αντικαθιστά τον πατέρα, αλλά για να διατηρήσει την υπαρκτή της η κοινωνία πρέπει να εντείνει το αίσθημα της ενοχής, μία αμυντική γραμμή σε οτιδήποτε θα απειλούσε να άρει την εξουσία της, πρέπει δηλαδή να καθυποτάξει τις επιθετικές ορμές ακόμα περισσότερο: «Αφού ο πολιτισμός υπακούει μια εσωτερική ερωτική του ορμή, που τον ωθεί να δέσει την ανθρωπότητα σε μία σφικτά πλεγμένη μάζα, δεν μπορεί να πετύχει τον σκοπό αυτόν παρά μόνο με την προσπάθεια δημιουργίας ενός αισθήματος ενοχής που αυξάνεται ολοένα. Ό,τι άρχισε σε σχέση με τον πατέρα, τελειώνει σε σχέση με τη κοινωνία. Αν ο πολιτισμός αποτελεί μια αναπόφευκτη από την ομάδα της ανθρωπότητας, τότε μία επίταση του αισθήματος της ενοχής –αποτέλεσμα της σύμφυτης διαμάχης της αμφιρρότητας, του αιώνιου αγώνα μεταξύ έρωτα και θανάτου– θα είναι άρρηκτα δεμένη με αυτόν, μέχρι του σημείου όπου το αίσθημα της ενοχής ίσως πάρει τέτοιες διαστάσεις που να κοντεύει να ξεπεράσει τα όρια αντοχής των ατόμων»³.

Στη φροϊδική θεωρία η οπτική αυτή εγκαταλείπεται: για τον Φρόιντ δεν υπάρχει τίποτα πιο έλλογο από αυτό που παράγει ο πολιτισμός και η ιδέα της καταστροφής του δεν είναι παρά μία «εγκληματική ενέργεια», ένας παραλογισμός⁴. Στην κατεύθυνση αυτή, συνεπώς, είναι επιτακτική η ενίσχυση του ενωτικού έρωτα απέναντι στην επιθετικότητα και αυτό μπορεί να επιτευχ-

θεί μόνο με την ενίσχυση των σεξουαλικών ενστίκτων. Εδώ, όμως, κατά τον Μαρκούζε, βρισκόμαστε μπρος σε ένα αδιέξοδο: ο πολιτισμός καταπιέζει τα ένστικτα, δεν τα εντείνει, καθώς, όπως αναφέρει, «η υπαρκτή του εξαρτάται από την επέκταση και την επίταση της πειθάρχησης και του ελέγχου»⁵.

Όπως έχουμε ήδη αναφέρει, ο Φρόιντ στη θεωρία του δεν εξετάζει πού θα οδηγούσε μία παράλογη αύξηση του αισθήματος της ενοχής. Παρόλα αυτά δεν μπορεί παρά να αναδειχθεί το παράλογο της επίτασης της ενοχής μέσα στον πολιτισμό. Και αφού δε δύναται μέσα στον ίδιο πολιτισμό να αναπτυχθούν τα σεξουαλικά ένστικτα με σκοπό την ενδυνάμωση του έρωτα, καθώς η υπαρκτή του πολιτισμού αυτού έγκειται ακριβώς στην ολοένα και αυξανόμενη πειθάρχηση και στον έλεγχο, μπορεί να ειπωθεί πως γενικά ο πολιτισμός βασίζεται στην καταπίεση των ενστίκτων.⁶ Για παράδειγμα δεν μπορούμε να πούμε πως ο αν πολιτισμός είναι πρόοδος στο έργο (εργασία) αυτό σημαίνει ότι η εργασία ικανοποιεί τις ανάγκες κάθε ατόμου, καθώς σε αυτό το στάδιο του πολιτισμού η εργασία είναι συνώνυμη με την μη ικανοποίηση, με τη δυστυχία: Το βασικά έργο μέσα στον πολιτισμό είναι χωρίς λίμπιντο και είναι η εργασία, η εργασία, όμως, σημαίνει δυσάρεσκεια, και η δυσάρεσκεια δεν μπορεί παρά να επιβάλλεται. Επειδή ακριβώς η ενέργεια που απαιτείται για την παραγωγή έργου δεν μπορεί να ληφθεί από κανένα άλλο ένστικτο παρά από τα πρωτογενή, καθώς ο πολιτισμός είναι γέννημα του έρωτα μιλάμε εδώ για αφαίρεση λίμπιντο: «Ο πολιτισμός προμηθεύεται μεγάλο μέρος της διανοητικής ενέργειας που του χρειάζεται, αφαιρώντας την από τον σεξουαλισμό».⁷ Ένα μέρος αυτής της ενέργειας διοχετεύεται για παράδειγμα εκτός από την εργασία και στις κοινωνικές σχέσεις (οικογένεια, φίλοι, γάμος), αυτές οι σχέσεις περιέχουν ορμές οι οποίες συγκρατούνται από μία εσωτερική αντίσταση, όπως επίσης και από έναν εξωτερικό εξαναγκασμό. Κατά τον Φρόιντ οι απαρνήσεις αυτές προκαλούν τη συσσώρευση του υλικού και ιδεατού πλούτου του πολιτισμού.⁸ Οι τελευταίες αυτές ορμές, αν και δεν είναι εξυψωμένες, αφού δεν παραιτούνται ολοκληρωτικά από την ικανοποίηση των σεξουαλικών ενστίκτων, ο Φρόιντ τις ονομάζει «συγγενή προς την εξύψωση».

Για να συνοψίσουμε, αυτό που ονομάζουμε «κύρια σφαίρα του πολιτισμού» δεν είναι παρά

μία εξύψωση η οποία είναι συνδεδεμένη με σεξουαλική εκφόρτιση, πρόκειται δηλαδή για έναν μισό έρωτα που στερείται της σεξουαλικότητάς του: «το προτσές της εξύψωσης αλλοιώνει την ισορροπία μέσα στη δομή των ενστίκτων. Η ζωή είναι συγχώνευση του έρωτα και του ενστίκτου του θανάτου, στη συγχώνευση αυτή, ο έρωτας έχει επιβληθεί στον εχθρικό του σύντροφο».⁹ Με την εξύψωση, όμως, και καθώς ο έρωτας αδυνατεί να συγκρατήσει τα καταστροφικά στοιχεία, τα απελευθερώνει με αποτέλεσμα αυτά να διοχετεύονται με μία τάση επιθετική. Ο πολιτισμός, όμως, βασιζόμενος στην εξύψωση εξασθενεί συνεχώς τον έρωτα και όλο και περισσότερες καταστροφικές ροπές απελευθερώνονται, το γεγονός αυτό προκαλεί μία εντεινόμενη διαμάχη μεταξύ του ενστίκτου του θανάτου και του ενστίκτου της ζωής, όπου το πρώτο παλεύει να εξουσιάσει το δεύτερο, με αυτόν τον τρόπο ο πολιτισμός οδηγείται σε αυτοκαταστροφή. Κατά τον Μαρκούζε, το επιχείρημα αυτό εγείρει κάποιες αντιρρήσεις, καθώς δεν είναι κάθε έργο δυσάρεστο και δεν απαιτεί πάντα σεξουαλική εκφόρτιση, επίσης οι επιβαλλόμενες από τον πολιτισμό ανακοπές έχουν επίδραση πάνω στα παράγωγα του ενστίκτου του θανάτου (επιθετικότητα, καταστροφικότητα), με αποτέλεσμα οι απαγορεύσεις που επιφέρει ο πολιτισμός να ενισχύουν τον έρωτα. Επιπρόσθετα το έργο μέσα στον πολιτισμό είναι κοινωνική εκμετάλλευση κάθε επιθετικής παρόρμησης με αποτέλεσμα να ενισχύεται πάλι ο έρωτας.

Επιδίωξη λοιπόν του θεωρητικού της Φρανκφούρτης είναι να ιδωθεί η προβληματική αυτή που αναδύεται από τη θεωρία των ενστίκτων μέσα από την αρχή της απόδοσης, όπου αρχή της απόδοσης η «κυριαρχούσα και ιστορική μορφή της αρχής της πραγματικότητας»¹⁰, για την οποία θα μιλήσουμε προσεχώς.

Βέρα Ξηρόπητα

* Με αφορμή το έργο του Μαρκούζε, Χ., *Έρωτας και Πολιτισμός*, εκδόσεις Κάλβος, Αθήνα, 1981.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Μαρκούζε, Χ., *Ψυχανάλυση και Πολιτική*, εκδόσεις Ηριδανός, Αθήνα, 1971
 Μαρκούζε, Χ., *Έρωτας και Πολιτισμός*, εκδόσεις Κάλβος, Αθήνα, 1981
 Freud, S., *Civilization and Its Discontent*, Hogarth Press, London, 1949
 Freud, S. *Το εγώ & το Προεγώ*, εκδόσεις Γκοβόστη, Αθήνα, 1970
 Freud, S. *Collected Papers* (Άπαντα) II. *Civilized Sexual Morality and Modern Nervousness*, Hogarth Press, London

⁹ Το εγώ και το προεγώ στο Μαρκούζε, Χ., *Έρωτας και Πολιτισμός*, εκδόσεις Κάλβος, Αθήνα, 1981, σελ. 90
¹⁰ Μαρκούζε, Χ. (1981). *Έρωτας και Πολιτισμός*. Αθήνα: Κάλβος.

² Freud S. (1949). *Civilization and Its Discontents*. London: Hogarth Press p. 43 στο Μαρκούζε, Χ., *Έρωτας και Πολιτισμός*, εκδόσεις Κάλβος, Αθήνα, 1981, σελ. 86
³ ό.π. σελ. 87
⁴ Στο ίδιο

⁵ *Civilized Sexual Morality and Modern Nervousness* (Η Πολιτισμένη Σεξουαλική Ηθική & η Σύγχρονη Νευρική κατάσταση), Άπαντα, II, 82 στο Μαρκούζε, Χ., *Έρωτας και Πολιτισμός*, εκδόσεις Κάλβος, Αθήνα, 1981, σελ. 88
⁶ ό.π., σελ. 88
⁷ «Ο Πολιτισμός & οι Δυστυχίες του» στο Μαρκούζε, Χ. (1981). *Έρωτας & Πολιτισμός*. Αθήνα: Κάλβος σ. 89
⁸ ό.π., σελ. 89

Χρήστος Μιάμης

ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΕΞΑΙΡΕΣΗΣ

αστάθμητο, παρέκκλιση, επανάσταση

επιστημονικό δοκίμιο

υπό την αιγίδα
του Φιλολογικού
Ομίλου
Ελλάδος

ΕΓ ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΓΡΑΦΗΜΑ

Ο σκλάβος ξεκινά
ζητώντας δικαιοσύνη
και καταλήγει να περιμένει
να φορέσει ένα στέμμα.

Αλμπέρ Καμύ